

ANGST EN LIEFDE

Familieherinneringen aan de
Tweede Wereldoorlog in Antwerpen

ANGST EN LIEFDE

Familieherinneringen aan de
Tweede Wereldoorlog in Antwerpen

stadskronieken

INHOUD

- 04** **INTRODUCTIE**
Hazel Waeterschoot
-
- 10** **DE LEPEL**
Harry Mauer, Aline Rosenblum-Mauer en Eric Mauer
-
- 16** **EEN OORLOGSJEUGD IN BEELD**
Carl Aernout
-
- 22** **HET CANADESE SOLDATENDEKEN**
Julia van der Velden
-
- 26** **“VAN ROMEO AAN JULIETTE”**
Rita Romeo
-
- 34** **VAN ANTWERPEN NAAR CONGO**
Janine Cassen, Aline Rosenblum-Mauer en Eric Mauer
-
- 40** **BRIEVEN DIE VAN LIEFDE SPREKEN, LIEGEN NIET**
Ludo Delbon
-
- 48** **“ONS JOSKE IS WEER THUIS!”**
Emanuel Van Marsenille
-
- 52** **BRIEF AAN GERDA**
Daniel Vuijlsteke
-
- 58** **BRIEF AAN MIJN OUDERS**
Simonne Jeursen
-
- 66** **DE BELGISCHE SHIRLEY TEMPLE**
Eliane Van Ooteghem
-
- 70** **HORROR IN 'T KORPS**
Charles Vergauwen
-
- 76** **DE VIER BROERS BORISEWITZ**
Muriel en Tania Klein
-
- 84** **DE BERLIJNSE TUINMUUR**
Chris Cleiren
-
- 90** **STRAKS KOMEN ZE**
Peter Thiery
-
- 96** **WIE SCHRIJFT DIE BLIJFT**
Dorien Verlinden en Melina Mans
-

AUTEUR

Hazel Waeterschoot

INTRODUCTIE

Het is 10 mei 1940 wanneer Duitse troepen België binnenvallen. Een dikke week later is Antwerpen bezet. Voor de volgende vier jaren is er een Duitse controle op het stedelijk samenleven.

Antwerpenaren gaan gebukt onder oorlogsgeweld, vervolging en afgesneden vrijheden. Naar schatting 25.000 stadsbewoners komen om.¹ De Tweede Wereldoorlog heeft een grote impact op de stad en haar bewoners. De vijftien familieverhalen in dit boek weerspiegelen de uiteenlopende herinneringen aan de oorlog in Antwerpen.

Het MAS verzamelt in 2020 en 2021 persoonlijke verhalen over de Tweede Wereldoorlog voor de nieuwe tentoonstelling 'Stad in oorlog. Antwerpen, 1940-1945'. Meer dan driehonderd mensen getuigen over de oorlogservaringen van zichzelf en hun familie. Ze delen foto's, objecten en documenten. Het zijn unieke bronnen over het oorlogsverleden van de stad en de diverse herinneringen eraan. Niet alle verzamelde verhalen, objecten en documenten kunnen een plek krijgen in de tentoonstellingszaal. De respons is te groot. Daarom hebben we gezocht naar een andere manier om deze verhalen te delen. Het is een boek geworden vol familieherinneringen aan de oorlog.

Vijftien families met een bijzonder en ongekend oorlogsverhaal hebben een uitnodiging gekregen: willen jullie meeschrijven aan een boek?

De meeste families moeten niet lang nadenken en springen mee op de kar. Tussen oktober 2022 en januari 2023 komt de groep samen om ervaringen uit te wisselen, een titel te verzinnen en schrijfworkshops te volgen met auteur Ingrid Vander Veken. De betrokken familieleden nemen de pen op om hun familieverhaal neer te schrijven, eerst aarzelend, daarna met steeds groter vertrouwen. Ze worden auteurs. Stukje bij beetje wordt het familieverhaal gereconstrueerd op basis van brokken familieoverlevering en fragmentarisch bewaarde bronnen. De historica in mij wordt gelukkig wanneer archiefstukken een laatste detail kunnen ophelderen, brieven ontcijferd geraken of de auteurs hun familiearchief in kaart brengen. Soms komen nieuwe feiten aan het licht. Andere vragen zullen voor altijd onopgelost blijven.

1. Het Felixarchief onderzoekt met het 'Namenproject Antwerpen' het aantal dodelijke slachtoffers in Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het onderzoek is nog niet afgerond. De onderzoekers schatten het aantal Joodse, burgerlijke, politieke en militaire slachtoffers in Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog op 25.000. Al hun namen zijn in de toekomst te zien op een nieuw monument-memoriaal op de Scheldekaaien ten zuiden van het Loodswezen.

Herinneren en vergeten

Na de Tweede Wereldoorlog overheerst de toekomst. Met een blik recht vooruit wordt de heropbouw in gang gezet. Maar het oorlogsverleden blijft sudderen. In veel families wordt daarover gezwegen. Het taboe dat rust op de oorlogsherinneringen gaat soms verschillende generaties ver. Het is dus niet verwonderlijk dat sommige auteurs zich de kinderen van een zwijgende generatie noemen.

In dit boek staat niet alleen het verleden, maar ook de herinnering aan dat verleden centraal. Hoe gaan families om met hun oorlogsverleden? Herinneringen zijn waardevol, maar niet neutraal. Waar de bronnen stoppen, begint de verbeelding. Uitgebreid bronnenonderzoek wordt afgewisseld met broze herinneringen aan een onverwerkt verleden en eigen weerspiegelingen.

Aan het woord zijn vier generaties die elk op een andere manier het oorlogsverleden hebben doorgemaakt: als getuige, als toehoorder, als omstaander. Enkele auteurs zijn kind tijdens de oorlog en dragen hun oorlogservaring tot op hoge leeftijd met zich mee. Andere auteurs zijn veel jonger en maken de oorlog niet zelf mee. Ze kennen de oorlog uit de herinneringen van familieleden. De bijdragen in dit boek gaan over de eigen oorlogservaringen en die van hun ouders, grootouders en zelfs overgrootouders. Het boek is opgebouwd rond die vier generaties.

Uiteenlopende standpunten

Antwerpen is verdeeld tijdens de woelige oorlogsjaren. De auteurs van dit boek zijn in die tijd te jong om een bewuste keuze te maken of zijn nog niet geboren. De keuze van hun familieleden is wel bepalend voor hun oorlogservaring. Sommige familieleden vluchten het land uit, duiken onder, of gaan in het verzet. Andere familieleden wachten af, gehoorzamen de vele verordeningen, hebben sympathieën voor de Nieuwe Orde of werken actief mee met de Duitsers. Het parcours van de families van de auteurs bestaat uit elke mogelijke combinatie van deze keuzes.

De vijftien verhalen in dit boek vertrekken dan ook vanuit uiteenlopende standpunten. Het is een bewuste keuze om de verhalen naast elkaar te plaatsen, zonder moreel oordeel. In dit boek staat de herinnering aan de oorlog centraal en niet hét oorlogsverleden zelf. De verhalen zijn daarom niet voorzien van uitvoerige historische kadering, maar wel nagekeken op historische incorrechtheden.

De verhalen zijn verankerd in Antwerpen. De stad vormt het decor van de oorlogsverhalen. Maar de stad waar de verhalen zich afspelen is vandaag niet meer dezelfde stad. Adressen hebben ondertussen andere bewoners. Herdenkingsplaten of struikelstenen herinneren aan het oorlogsleed van vroegere bewoners en voorbijgangers. Al snel na de oorlog blijkt dat de stad veranderd is. Terugkeren naar huis is niet simpelweg de voordeur weer opendoen en verdergaan. Het is een pijnlijke confrontatie met de realiteit. De emoties verdwijnen uit het straatbeeld, maar zijn nog aanwezig bij nabestaanden. De herinnering aan de oorlog is een litteken dat nog vele jaren blijft nazinderen in de samenleving.

“De herinnering aan de oorlog is een litteken dat nog vele jaren blijft nazinderen in de samenleving”

Verhalen om te delen

De meeste auteurs voelen een urgentie om hun verhaal te delen. Ze zijn soms de laatste getuigen van het familieverhaal. Ze willen het verhaal bewaren en doorgeven. Zoals een van de schrijvers zo mooi heeft verwoord: “Het zijn verhalen die klaar zijn om doorverteld te worden.” Het zijn bovendien verhalen die de familiale herinnering aan het oorlogsverleden blootleggen, emoties een plaats geven en een idee geven van de diverse oorlogservaringen. Ondanks de verschillen is er een grote unanimiteit onder de auteurs over de reden om mee te werken aan dit boek: zij willen een boodschap van hoop, veerkracht en verdraagzaamheid doorgeven. Hopelijk kunnen de verhalen toekomstige generaties inspireren.

Ik ben iedereen dankbaar die heeft meegewerkt aan deze stadskroniek, in de eerste plaats de schrijvers en hun families die zich openstellen om hun verhaal te delen. Ik ben geraakt door hun enthousiasme, warmte en doorzettingsvermogen. Laten we erkennen dat we nog niet alles weten over deze periode, onze eigen onwetendheid omarmen en ons verwarmen aan de liefdevolle en kwetsbare herinneringen in dit boek.

Antwerpen, 1 maart 2023.

AUTEUR(S)

Harry Mauer, (met hulp van)
Aline Rosenblum-Mauer en Eric Mauer

DE LEPEL

Onlangs heb ik mijn moeders kooklepel teruggevonden. Een oude, wat verwrongen zilveren eetlepel, met een afgebroken steel. Mijn moeder kookte graag, zij gebruikte deze lepel constant. Haar 'leffel' heeft ons leven gered.

Mijn naam is Harry Mauer. Ik ben geboren in Antwerpen in 1935. Vijf jaar voordien zijn mijn ouders, Efroïm en Mala, uit Polen overgekomen, samen met mijn grootouders en een paar ooms en tantes. Papa is er fier op dat hij op zo'n korte tijd een eigen zaak kan oprichten: bij 'Papema' worden papieren zakken gefabriceerd. Ons gezinnetje voelt zich thuis in Borgerhout.

Als ik zes ben, begint de hel. Ik heb er zo naar uitgekeken om naar het eerste leerjaar te gaan, maar dat klasje haal ik niet. Voor Joodse kinderen zoals mijn twee jaar oudere zus en ik wordt de school verboden terrein.

Jodenrazzia

In de zomer van 1942 krijgt papa een 'uitnodiging' voor dwangarbeid in Duitsland. Samen met één van mijn ooms wil hij naar Zwitserland vluchten. De avond voor hun vertrek is iedereen zenuwachtig. Het maakt mij lastig, ik huil. "Naar je kamer!", zegt papa. Het is het allerlaatste dat ik van hem hoor.

De vluchtpoging mislukt. Nog vóór het tweetal de Belgische grens bereikt, worden ze in de trein opgepakt. Vanuit de Dossinkazerne in Mechelen wordt papa op het tweede transport naar Auschwitz gezet. Efroim Mauer, 36 jaar: vermoord.

In de nacht van 15 op 16 augustus, kort na papa's vertrek, trekt de Antwerpse politie door onze wijk, van huis tot huis. Bij ons wordt niet aangeklopt; misschien beschikt de politie niet over ons juiste adres. De volgende dag gaat mama een kijkje nemen bij haar zus Chajka. Iedereen is weg, ook mijn drie neefjes met wie ik zo graag speel. Het beeld van de lege woning met de papflessen van de baby nog op de tafel, zal jaren later nog in haar hoofd spoken. "Dat zou Chajka nooit doen, het huis verlaten zonder de papflessen", herhaalt ze.

**“Thuisblijven is geen optie meer,
mama contacteert het verzet.”**

Verzet

Thuisblijven is geen optie meer, mama contacteert het verzet. De Witte Brigade helpt met onderduikadressen. Mijn nieuwe thuis is in Deurne, bij Frans en Marie Lambrechts. Mijn zus mag naar een zus van Marie en mama wordt opgevangen bij nog een andere zus. Marie heet voor mij 'tante Maria'.

Harry (vooraan) in de werkplaats van Papema met zijn ouders (rechts) en zus, juni 1941.

Een enkele keer, helemaal in het begin, mag ik op bezoek bij mama: “Eet een beetje ‘borsjtsj’, ik heb die zelf klaargemaakt.” Zo waterig heeft de bietensoep nog nooit gesmaakt. Een enkele keer mag ik met tante Maria uit wandelen, maar daarna mag ook dat niet meer: te gevaarlijk.

Tante Maria is lief en zorgzaam. Ik krijg nooit straf. Maar papa is verdwenen, mama zie ik niet meer. Geen school. Geen speelgoed. Geen boek. Binnenblijven. Als er lawaai op straat is, moet ik heel stil zijn en mij verstoppen in een kast onder de trap.

De eerste maanden draagt mama bij in de kosten, maar de reserve geraakt snel op. Vanaf dan neemt het verzet de financiering over, zoals het dat voor vele andere ondergedoken kinderen doet. Maar als in april 1944 een verzetsman wordt opgepakt, raken onze onderduikadressen bekend. Tante Maria belandt in het kamp Gross-Rosen.

Ik word opgesloten in de kelder van de Kommandantur aan de Quinten Matsijlslei. Door het kleine venstertje, helemaal boven tegen het plafond, zie ik de bomen van het Stadspark. Mama kan op tijd vluchten en verstoppt zich twee dagen in een kerktoren. Ze weet niet waar naartoe, heeft geen geld. Enkel een handvol spullen heeft ze meegenomen, waaronder een zilveren lepel, die komt altijd van pas. Om te overleven verkoopt ze de helft van de steel. Ze slaagt erin andere schuilplaatsen te vinden.

Wezembeek en Linkebeek

Koningin Elisabeth verkrijgt van de nazi's dat Joodse kinderen zonder ouders niet worden weggevoerd. Ze worden ondergebracht in weeshuizen van de Jodenvereniging in België (JVB) die onder haar bescherming vallen. Enkele honderden kinderen - onder wie mijn zus en ik - ontkomen aan een zekere dood.

Zo kom ik terecht in het weeshuis in Wezembeek en wat later in Linkebeek. Het is een relatief beschermde omgeving, met Joodse monitoren. Overdag spelen we in de grote tuin, 's nachts slapen we in de stapelbedden in de grote zaal.

“Ceux de la dernière heure”

In augustus 1944 staan de geallieerden aan de poorten van Brussel. Het verzet verneemt dat de nazi's van plan zijn alle kinderen van ons opvanghuis te deporteren of als gijzelaar mee te nemen bij hun terugtrekking. Op 27 augustus 1944 wordt een vluchtoperatie georganiseerd: samen met de jongens van onze groep word ik het Zoniënwoud ingestuurd. Daar worden we opgehaald door het verzet. “Er komt nog wel iemand voor jullie”, krijg ik te horen. Maar ik sta op niemands lijst. Als alle volwassenen weg zijn, blijf ik achter in het bos samen met nog twee andere jongetjes van acht jaar.

Marie Lambrechts
en Harry,
augustus 1943.

Harry (midden) voor het huis van pater Bruno, 1944.

Na een verschrikkelijke nacht in het donkere en modderige woud, vindt pater Bruno Reynders ons terug. Hij brengt mij en mijn twee vriendjes naar zijn huis en schrijft in zijn memoires: “Je n’ai jamais vu d’enfants se laisser décroter et débarbouiller, dans ma cave, avec autant d’exubérance.” (“Ik heb nog nooit kinderen zich zo uitbundig zien schrobben en wassen in mijn kelder.”) Onder onze namen - de laatste drie op de lijst van 307 door hem geredde mensen - noteert hij: “Ceux de la dernière heure.” Deze van het laatste uur.

Pater Bruno brengt mij naar de Kolonie ‘de Beeckman’ in As (Limburg), een opvanghuis voor kinderen. Ik ben onder de indruk van die grote witte driehoekige kappen van de zusters. Iets anders dan droog brood en suiker krijg ik niet. Ik wissel mijn brood met een ander kind voor suiker want ik heb geen kracht om op het droge brood te kauwen. Ik ben extreem zwak en ondervoed, ik voel me verwaarloosd.

Pas een paar maanden later vindt mama mij terug via lijsten van het Rode Kruis. Ze reist naar As om mij op te halen. Ik ben ziek, moe, herken haar

niet en wil niet mee met die vreemde ‘madam’. ‘s Anderendaags komt ze terug, samen met mijn zus die ze eerder heeft teruggevonden. Dan pas ga ik mee. Maar in het begin blijf ik mijn moeder ‘madam’ noemen.

“Misschien komt hij nog”

Ik word ingeschreven in een speciale klas, samen met andere kinderen die op hun tiende aan de school beginnen. Met mama gaan we nog een paar keer op ziekenbezoek bij tante Maria. Het is een heel fijn en hartverwarmend weerzien. Maar haar gevangenschap heeft haar getekend, ze is verlamd en bedlegerig. Een paar maanden later hoor ik dat ze overleden is.

Mama loopt nog vaak tot aan de hoek, tot bij het station waar de lijsten van overlevenden hangen. Wie weet, misschien komt Efraïm nog terug? Niet dus.

Onlangs heb ik mijn moeders kooklepel, die oude, verwrongen ‘leffel’ met de afgebroken steel aan mijn zoon Eric gegeven. Gerechten die ermee worden bereid hebben een bijzondere smaak, echt waar.

AUTEUR

Carl Aernout

EEN OORLOGS- JEUGD IN BEELD

Ik ben nog geen 2 jaar als de oorlog uitbreekt in mei 1940. Ik herinner me vooral het gevoel van onrust. Buren komen enkel nog buiten voor het hoognodige. Iedereen haast zich terug naar huis. Je voelt dat het anders wordt, maar als kind sta je daar niet bij stil.

Carl en zijn zussen spelen aan de Leie in Mene, 1943.

Mijn vader is griffier bij de rechtbank van eerste aanleg. In zijn vrije tijd neemt hij foto's, schone foto's. In het familiealbum zijn bijna alle foto's door mijn vader genomen. Mijn drie zussen en ik fotografeert hij het liefst. Ook tijdens de oorlogsjaren maakt hij vele gezinskiekjes.

Naast griffier en hobbyfotograaf is mijn vader blokoverste van de Passieve Luchtbescherming. Die organisatie moet de door de Duitsers bezette stad beschermen tegen bommen. Als blokoverste moet mijn vader dagelijks controleren of de ramen van de burens in ons huizenblok goed verduisterd zijn. Die verplichte verduistering van ramen maakt het voor geallieerde vliegtuigen moeilijker om Antwerpen in de nacht te vinden.

Wij wonen in de Wolfstraat, in Zurenborg. De Nottebohmstraat en de Walvisstraat maken deel uit van het driehoekige huizenblok. Door het raam op de tweede verdieping kan mijn vader ook de achterkant van de huizen bekijken. Bij ons thuis is het elke avond een ritueel om de rolluiken aan de voorkant neer te laten en een zwart papieren rolgordijn aan de achterzijde van het huis af te rollen. In de hoek van de woonkamer staat de stevige huiskamertafel. Het is een chique tafel met dikke poten. Uit veiligheidsoverwegingen is mijn jongste zus geboren onder die tafel, op 8 augustus 1942. Wij mogen niet kijken naar de geboorte, maar wel naar ons pasgeboren zusje.

Als het bomalarm afgaat, schuilen we in de kelder. Er zijn twee tonen. De sirene begint met een schrille toon die aanzwelt en weer afneemt: *oooOOOooo*. Zodra het weer veilig is, gaat het alarm een tweede keer af met een eentonig geluid: *tuuuut*. 's Ochtends rapen wij met plezier de zilverbapiertjes in de tuin op. Geallieerde vliegtuigen hebben die verspreid om het Duitse radarsysteem in de war te brengen.

Bij de vlashandelaar in Mene, 1943.

Vluchten voor de bommen naar West-Vlaanderen

Op 5 april 1943 treffen Amerikaanse bommen per vergissing de woonkern van Mortsel. Het eigenlijke doel zijn de fabriekshallen van Erla Werke waar Duitse vliegtuigen worden hersteld. De balans is zwaar: 936 doden, waaronder 258 kinderen. Mijn ouders besluiten de stad te ontvluchten. In een vrachtwagen vertrekken we naar Torhout, de geboortestad van mijn grootvader in West-Vlaanderen.

Daar slapen we op zolder bij een nicht van mijn vader. Het ligt er

vol met matrassen en dekens. Daarna reizen we door naar Menen. We verblijven in de Wervikstraat in een leegstaand huis van een vlas-handelaar. De eigenaar is een vriend van nonkel Cyriel. Rechts is het magazijn met een hoge inrijpoort voor de hoog opgeladen wagens met vlas. Links wonen wij. Ik speel met mijn zussen in het vlas en langs de oevers van de Leie.

In Torhout en Menen ga ik naar school. Ik krijg les in het West-Vlaamse dialect en we leren schrijven in drukletters. Later zal me dat een jaar school kosten, want in Antwerpen moet ik leren schrijven met de letters aan elkaar.

In het weekend bezoekt vader ons in West-Vlaanderen. Hij kan nooit lang blijven, want het werk in het justitiepaleis loopt verder.

4 september 1944. Wij vernemen dat Antwerpen bevrijd is! In de waan dat het er weer veilig is, keren we op 16 december 1944 terug. Ondanks het gure weer rijden we naar huis in een open vrachtwagen met een houtgasgenerator. In de laadbak zitten mijn moeder, mijn zussen en ik tussen alle meubelen. Op mijn schoot houd ik een schoendoos, met onze kat Mikkie en haar vier kleintjes. De kleine katjes zijn nog maar een paar dagen oud.

“Als we ’s avonds Antwerpen binnenrijden langs de De Keyserlei, kan je door het stof het station niet zien”

Als we ’s avonds Antwerpen binnenrijden langs de De Keyserlei, kan je door het stof het station niet zien. Die namiddag is er een V-bom op cinema Rex gevallen. 567 mensen komen om terwijl ze naar de Amerikaanse western ‘The Plainsman’ kijken. Veilig is het zeker nog niet.

Een schuilkelder in huis

Terug thuis begint de bommenregen pas echt. De stad wordt maanden aan een stuk bestookt met Duitse V-bommen. De kelder van ons huis in de Wolfstraat bouwt mijn vader om tot schuilkelder. Hij neemt er ook een foto van, belicht door een enkel peertje in de voorste ruimte van de kelder. Als we overdag aan het spelen zijn in de tuin en we horen het brommen van de overvliegende vliegtuigen, naderende V-bommen of het bomalarm, dan lopen we onmiddellijk door de keuken de kelder in. Het blijft niet bij één keer per dag. Soms komen we uit de kelder en moeten we direct terug naar beneden, omdat er een

De schuilkelder in het huis in de Wolfstraat, 1944.

nieuw alarm is. Die onzekerheid sleept maandenlang aan. Als er een bom in de buurt valt, is mijn vader er snel bij om te helpen. Hij zoekt mee naar overlevenden in het puin van de huizen.

We slapen ook in de kelder. In de eerste ruimte staan twee bedden voor mijn grootmoeder en twee nonkels. Wij slapen met de hele familie, met zessen, achteraan in de tweede ruimte. Het is er donker en triest. Mijn zussen en ik beseffen nauwelijks de ernst van de situatie: wij spelen.

Pas op 28 maart 1945 valt de laatste V-bom in Ekeren. De bedden kunnen eindelijk weer naar boven!

Amerikaanse legertrucks

Aan het einde van de oorlog zijn we met het gezin op wandel in de buurt. Aan het Ooststation staan Amerikaanse legervoertuigen opgesteld. Met een trap klimmen we op het perron om de vrachtwagens te bekijken. Voor ons, kinderen, is dit ongekend speelterrein. Terwijl wij op de truck poseren, doet mijn vader wat hij altijd heeft gedaan - voor, tijdens en na de oorlog. Hij neemt een foto!

De familie Aernout op Amerikaanse legervoertuigen aan de Ooststatie, 1945.

AUTEUR

Julia van der Velden

HET CANADESE SOLDATEN- DEKEN

Ontvoerd worden, dat vind ik als kleuter geweldig.
Want dat is strikt genomen wat mij overkomt. Het
verhaal speelt zich af in 1944 als ik vier jaar oud ben.

Naast het café van mijn ouders in de IJzerenwaag bevindt zich het parochiehuis van de Sint-Augustinuskerk. In 1940 hebben Duitse soldaten er een militaire post van gemaakt. Als de oorlog op zijn einde loopt, nemen Canadese soldaten er hun intrek. Mijn ontvoerder is één van hen. In het café van mijn ouders hangt hij waarschijnlijk geregeld aan de toog.

Zo ook die avond als ik voor het slapengaan een nachtzoen aan mijn ouders kom geven in het café. De soldaat vraagt mijn ouders of ik het niet leuk zou vinden om met hem een toertje door de stad te maken. Voor even mag dat wel.

Zelf herinner ik me er later weinig van. Wel weet ik dat ik naast hem zit in zijn hoge legertruck. Zijn geweer staat tussen ons in. Hij rijdt zwenkend en slingerend door de straten. Ik heb dollé pret. Bij een cafeetje, ergens aan de Suikerrui, houden we halt. Vindt de waardin van het café het verdacht dat een vreemde soldaat op stap is met een klein kind in een nachtkleed? De soldaat zegt dat ze zich niet te bemoeien heeft, van hem mag ze enkel lekkers brengen en verder geen vragen stellen.

Hij is waarschijnlijk dronken en valt in slaap aan de tafel. Daarop ziet de waardin de kans te vragen wie ik ben en waar ik woon. Zij verwittigt mijn ouders die in paniek zijn en de politie op de hoogte hebben gebracht. Die rekt de man in en draagt hem over aan de militaire politie.

Ik krijg het deken omgeslagen dat de soldaat bij zich heeft en de politie brengt me terug naar huis, naar mijn doodongeruste ouders. Allicht hebben die gevreesd dat de soldaat me iets zou aandoen. Maar ik ben me van geen kwaad bewust.

Is hij gewoon vertederd door mijn blonde krullenbol? Doe ik hem denken aan zijn dochtertje in Canada dat even oud is? Een verklaring of een verontschuldiging is er achteraf nooit gekomen. Het is gewoon een incident dat iedereen wil vergeten.

Maar het legerdeken heeft de herinnering levendig gehouden. Mijn hele leven heb ik het bijgehouden. In mijn tienerjaren ligt het steevast op mijn bed, tijdens koude avonden. Als ik volwassen ben en zelf een gezin krijg, neemt mijn zoon het deken elk jaar mee op kamp, met de jeugdbeweging. Wanneer mijn dochter onlangs een Australische vriendin op bezoek krijgt, vindt die onze zomerse nachten te koud. Ook zij slaapt onder het deken.

Het Canadese legerdeken is dus deel van onze familie geworden. Al zo'n 75 jaar heeft het ons allemaal gediend en warm gehouden. Deze winter haal ik het wellicht terug uit de kast.

Julia (midden) met haar zus en moeder (links) voor café De Ster op de IJzerenwaag, ca. 1946.

AUTEUR

Rita Romeo

"VAN ROMEO AAN JULIETTE"

Ik vier in 1970 mijn huwelijk in café Scaldis in Mortsel. Op dezelfde plaats zouden mijn ouders dat in 1944 ook doen. Alles is er klaar voor, maar het feest is er nooit gekomen. Nog voor het kan beginnen, wordt mijn vader opgepakt. Mijn moeder, zwanger van mij, heeft hem nooit teruggezien. Ik heb hem nooit gekend.

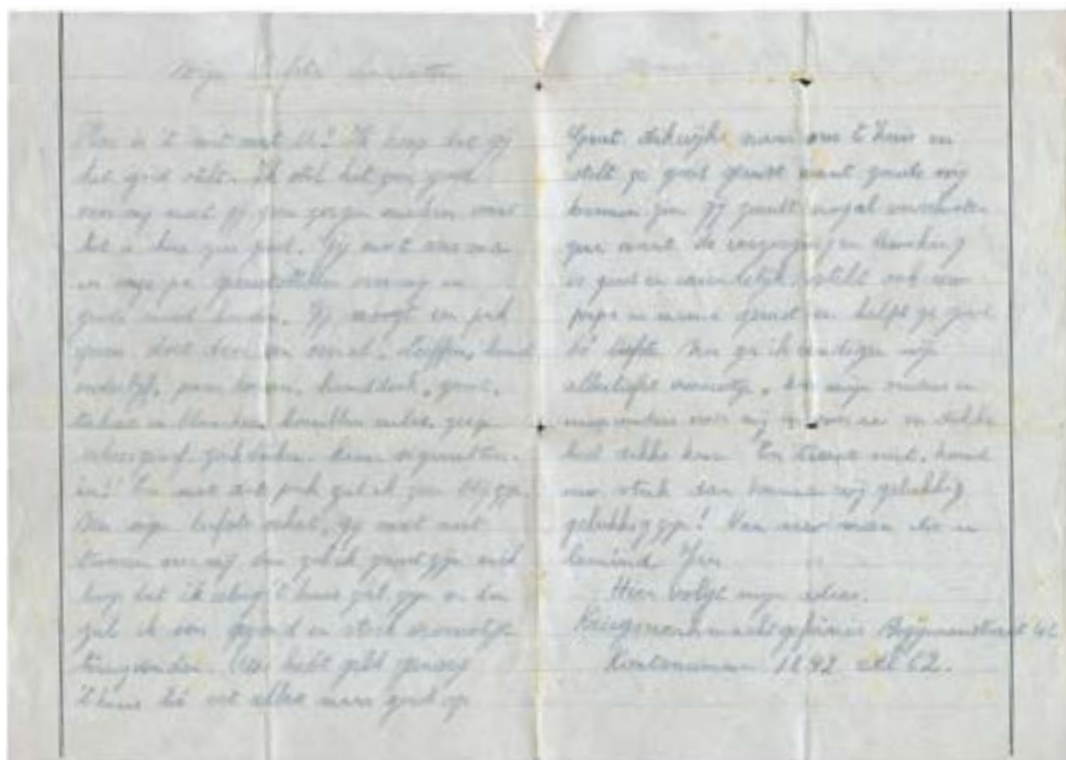
Louissette Vaerewijck en Jan Romeo, 15 april 1944.

Als de oorlog uitbreekt, is mijn moeder Louissette Vaerewijck 18 jaar. Ze woont naast café Scaldis in de kruidenierszaak van haar ouders. Ze kent Jan Romeo al een paar jaar. Ze zien elkaar dikwijls, ze zijn verliefd. In februari 1941 geeft hij haar een foto, op de achterkant schrijft hij: "Van Romeo aan Juliette".

Goed een jaar later moet hij verplicht naar Duitsland. Hij werkt er aan de sporen en schrijft brieven aan mijn moeder. Als hij bij een werk-ongeval een vinger verliest, mag hij op ziekteverlof naar huis. Daar wordt in alle haast een huwelijk gepland. Het jonge paar zal boven de kruidenierswinkel van mijn grootouders wonen.

Verraden op café

Op 15 april 1944 is het zover. Mijn ouders trouwen en drie dagen later is in het zaaltje achter café Scaldis alles klaar voor het feest. Vrienden en kennissen zijn er al, mijn moeder laat nog even op zich wachten. Er is veel dat zij niet weet: dat dit zaaltje een trefpunt is van verzetsleden van de Nationaal Koninklijke Beweging, dat veel van mijn vaders vrienden en ook hijzelf daartoe behoren. En wat ze ook niet weet: dat ze op dat ogenblik al zwanger is van mij.

Jan Romeo schrijft zijn vrouw vanuit de gevangenis in de Begijnenstraat, 24 april 1944.

Ze is er niet bij als plots vier gewapende agenten van de Geheime Feldpolizei binnenvallen. Al een hele tijd hebben Duitsers in burger café Scaldis in het oog gehouden vanuit café De Valk aan de overkant van de straat. Wie de verzetsleden met een tip heeft verraden, is nooit opgehelderd.

Mijn vader en zijn vrienden springen op. Een van hen kan ontsnappen: nonkel Marcel, de broer van mijn moeder. De anderen worden met revolvers en machinegeweren bedreigd en hun papieren worden doorzocht. Buren en familieleden, ook mijn grootouders en mijn moeder, komen aangerend. Zij zien hoe de tien gearresteerde mannen hardhandig in een gesloten vrachtwagen worden geduwd.

“Gij moet niet treuren”

De mannen worden overgebracht naar de gevangenis van de Begijnenstraat waar ze meer dan dertig dagen verblijven. Ze mogen geen bezoek ontvangen, mijn moeder krijgt enkel nieuws via één brief. Op 24 april schrijft mijn vader haar vanuit zijn cel. Hij vraagt haar om een pakket te sturen met “een overal, sloeffen, hemd, onderlijf, paar kousen, handdoek, gazet, tabac en blaaiques, bouillon cubes, zeep, scheergerief, zakdoeken, kam, sigaretten in!” Hij stelt haar gerust. Ze behandelen hem “goed”. “En nu mijn liefste schat, gij moet niet treuren over mij dan zal ik gerust zijn en ik hoop dat ik vlug ’t huis zal zijn en dan zal ik een gezond en sterk vrouwtje terugvinden.”

Maar hij zal niet naar huis terugkeren. Vanuit het Ooststation wordt hij met het konvooi van 23 mei 1944 weggevoerd. In de wagons van de goederentrein zitten al andere Belgische gevangenen. Na dagen vol koude, honger en dorst bereiken ze eindelijk het kamp Buchenwald. Onder het getier van de bewakers worden ze uit de wagons geranseld met zwepen, knuppels en razende honden.

Net als alle nieuwe gevangenen wordt mijn vader onthaard, ontluisd en ingeënt. Op zijn gevangenisvest krijgt hij de rode driehoek van de politieke gevangenen en het nummer 54081. Hij wordt overgeplaatst naar Ellrich, samen met zijn vriend Rik. Ellrich is een subkamp van het concentratiekamp Dora-Mittelbau in het Harzgebergte.

Slavenwerk

Om 3u30 moeten ze opstaan. Tot 5u20 worden ze, met enkel een gestreept plunje aan, geteld en herteld. Dan gaan de poorten van het kamp open en brengt een trein hen naar het werkterrein. Elke wagon telt honderd mannen. Bij aankomst wacht hen twaalf uur zware arbeid. Tunnels graven om onderaardse wapenfabrieken in onder te brengen. Wagons met zand, kiezel en bakstenen laden en lossen, met pijnlijke

Jan Romeo schrijft op de achterkant van zijn foto:
'Van Romeo aan Juliette, Den 1 februari 1941'.

blaren op hun blote handen. Het is in deze onderaardse gangen dat de V-bommen worden gemaakt. Die zullen later Antwerpen teisteren.

Het slavenwerk wordt mijn vader te veel. Op 30 september 1944 overlijdt hij in de ziekenboeg aan dysenterie. Voor hij sterft, komt hij door bemiddeling van het Rode Kruis nog net te weten dat mijn moeder zwanger is van mij.

Zijn vriend Rik keert als een van de weinigen terug naar huis. Een paar keer per jaar blijven de gezinnen van de gearresteerde mannen samenkomen in het zaaltje achterin de Scaldis. Aan de muur hangen de foto's van de weggevoerden - ook die van mijn vader. Met dezelfde groep vieren we steevast Sinterklaas in het zaaltje. Ik kijk elk jaar uit naar het feest! Ik krijg een grote pop en andere mooie cadeaus. En in 1970 vier ik er mijn huwelijk, op dezelfde plaats waar mijn vader is gearresteerd. Een vader die ik alleen ken van dit verhaal.

Mechelsteenweg met links café Scaldis, 1927-1930.

AUTEUR(S)

Janine Cassen, (met hulp van)

Aline Rosenblum-Mauer en Eric Mauer

VAN ANTWERPEN NAAR CONGO

Pola Zandmer is een vrijgevochten, pittige twintigjarige Antwerpse. Ze houdt van muziek, kunst, mode, van gezellige momenten met vrienden. In 1941 ontvluchten Pola en haar ouders de stad, gepakt en gezakt, richting Ieper.

Pola Zandmer en Henri Katzengold in Madrid, 1942.

Ze hopen er een veiligere plek te vinden, de vorige oorlog indachtig. Maar om de wegen vrij te houden voor de bezettingstroepen, worden vluchtelingen door Duitse soldaten opgepakt en teruggevoerd. Binnen de kortste tijd zijn Pola en haar ouders terug in 't Stad'.

Ze proberen dan maar het leven daar zo aangenaam mogelijk te houden. Dat doen ze ondanks alle onzinnige verboden en steeds strengere beperkingen. Families komen 's avonds bijeen bij wie een grammofoon heeft. Joodse jongeren ontmoeten elkaar op feestjes bij iemand thuis, omdat ze elders niet meer welkom zijn. Tijdens zo'n 'house party' ontmoet Pola de liefde van haar leven: Hendrik (Henri) Katzengold, derde generatie Belg, ingenieur en luitenant in het Belgische leger.

Henri heeft meegevochten tijdens de 18-daagse veldtocht en moet zich als Belgische officier regelmatig aanmelden bij de bezetter. Als hij een dubbele oproep krijgt, een *werkbevel* als Jood en een *aanmeldingsbevel* als officier, besluit hij te vluchten. Hij wil niet vertrekken zonder zijn geliefde en vraagt haar ten huwelijk. Pola twijfelt geen ogenblik, zij is vastberaden om haar lot aan het zijne te verbinden. In amper drie dagen slagen hun ouders erin om in eigen huis een Joodse 'huppa' (huwelijksceremonie) te organiseren. In extremis heeft haar vader een wit kleed op de kop getikt. Pola had er zich al, met veel spijt, bij neergelegd om haar jawoord te geven in het lichtblauw. De gids die het koppel moet helpen vluchten, is niet op de afspraak in het station. Het geplande vertrek moet worden uitgesteld. Daarop lijkt het Pola en Henri een goed idee om ook burgerlijk te huwen. Op het Antwerpse stadhuis, met de gele ster op het huwelijkskleed en op het kostuum van de bruidegom. De ambtenaren op het stadhuis zijn extra vriendelijk voor deze ongewone bruid. Zij hebben overduidelijk medelijden.

En dan is het zover: met tranen en gebroken hart nemen Pola en Henri voorgoed afscheid van ouders en familie.

Huwelijk van Henri en Pola, 5 juni 1942.

Vluchten

Voor het eerst in hun leven doen ze iets 'illegaal', om hun leven te redden. Ze hebben valse papieren, de echte zijn verborgen in de kaft van een boek. Op de trein ontmoeten ze hun 'passeur'. Die geeft hen instructies voor het geval ze ondervraagd worden.

In Parijs moeten ze overstappen. De nazi's zijn écht overal. Pola is bang, ze ziet hoe verdachten worden tegengehouden en meegenomen. In het laatste station voor de Franse demarcatielijn stapt het jonge paar af. Het voegt zich bij een groep Joodse vluchtelingen en overnacht in een boerderij. De sanitaire condities en het eten zijn verschrikkelijk.

In het midden van de nacht vertrekt de groep te voet naar de vrije zone in Zuid-Frankrijk. Telkens er een wagen aankomt, verstoppen ze zich aan de kant van de weg. Zo raken ze op hun bestemming.

Alles is anders

Het is de eerste keer dat Pola in het zuiden is. In Nice is alles anders - de huizen, het landschap, het eten. Ze is zo ver van thuis, zo ver van haar vertrouwde leefwereld. Pola en Henri hebben geen voedselbonnen en de zwarte markt is peperduur. Op de koop toe blijkt Pola zwanger te zijn. Dat is in deze omstandigheden geen goed nieuws, vindt ze zelf. Temeer omdat ze verder moeten vluchten, nu het duidelijk wordt dat van een vrije zone binnenkort geen sprake meer zal zijn. Tijdens een daguitstap naar Monaco, om daar een reispas aan te vragen op de Belgische ambassade, verwent Henri zijn nog kersverse bruid. Hij koopt voor haar een prachtige hoed. Heel even waant Pola zich in het paradijs.

Met hun échte Belgische reispassen en een vals visum voor Venezuela komen Pola en Henri uiteindelijk aan in Bagnères-de-Luchon, een stadje in de Franse Pyreneeën.

Over de Pyreneeën

Oktober 1942. Met de moed der wanhoop beginnen Pola en Henri onder leiding van twee 'passeurs' aan de overtocht naar Spanje. Bagage hebben ze niet, die is vooraf verstuurd naar Madrid. In haar hand houdt Pola een papieren zak met haar mooie, nieuwe hoed. Die wil ze niet missen, het is haar houvast. Ondanks de prachtige herfstkleuren is Pola verdrietig. Ze is bang om de baby te verliezen en heel ongerust over het lot van haar achtergebleven familie, die onbereikbaar is.

Het bergpad wordt smaller en steiler, de begroeiing schaarser. Ze klimmen en blijven klimmen. Pola en Henri worden moe, ze hebben ook niet het gepaste schoeisel. Toch moeten ze verder de bergen in. Pola raakt zo uitgeput dat ze smeekt om te stoppen. Maar daar willen de gidsen niets van horen. “Geef ons je geld en juwelen”, opperen ze, “die zullen jullie bij aankomst sowieso worden afgepakt.” Henri weigert resoluut. Als ze bijna ter plaatse zijn, druipe de gidsen af. Pola en Henri dalen af tot in het dorpje Les.

Daar worden ze gevat door de Guardia Civil. Omdat het al laat is en het commissariaat wil sluiten, worden ze onder strenge bewaking ondergebracht in het hotel Franco Espagnol. “Morgen worden jullie zonder pardon teruggestuurd naar Frankrijk!”, wordt hen toegeroepen. Pola barst uit in tranen, ze is wanhopig, radeloos en bang. Met reden: vier dagen later dringt het Duitse leger door tot aan de grens, er is geen vrije zone meer.

**“Geef ons je geld en juwelen,
die zullen jullie bij aankomst
sowieso worden afgepakt”**

De eigenares van het hotelletje, Magdalena Durán, neemt Pola onder haar hoede. “Ik zal de kleine Jesús redden”, belooft ze haar. Magdalena zorgt voor een medisch getuigschrift dat Pola het bed niet mag verlaten. Haar nichtje, Maria Averós Durán, wijkt niet van de zijde van Pola’s bed. Dankzij hen kunnen Pola en Henri drie weken in het hotel blijven. Zo wint Henri de nodige tijd om het vervolg van de vlucht te organiseren. Net vóór de winteronderbreking van de busverbinding vertrekken ze met het laatste rijtuig naar Madrid.

Verrassende bestemming

De busreis is lang en afmattend voor de zwangere Pola. In Madrid ontmoet het koppel familie van Henri en andere Antwerpse Joodse vluchtelingen. Henri begeeft zich naar de Belgische ambassade om de reis naar Venezuela voor te bereiden. Daar wacht hem een verrassing: het Belgische leger vordert hem op om de troepen in Congo te vervoegen. Op 19 januari 1943 schepen Pola en Henri in op de ‘Lourenço Marques’, een schip dat op weg naar Mozambique stopt in de Belgische kolonie. Afrika is een onbekende wereld, nog zoveel verder weg van thuis.

Pola en Henri met Janine in Kinkanda (Congo), 1943.

Het enige wat Pola over Congo weet, is wat getoond werd op de Universele Expo in 1930 in Antwerpen. Dat was geen al te fraai beeld. Maar alles is beter dan het bezette Europa.

Bevalling in Congo

De officier en zijn kersverse echtgenote komen aan in Banana, aan de Congolese kust. De weg naar Leopoldville, het huidige Kinshasa, is een niet onderhouden pad door de jungle. In Boma aangekomen, voelt Pola zich heel ziek. “Je bent niet ziek”, wordt haar uitgelegd, “je bent aan het bevallen!” Baby Janine weegt amper 1800 gram. De kans dat het meisje overleeft, is zo goed als onbestaand. De zusters spreken troostende woorden. Als Pola in de missiepost om babyspullen vraagt, wijzen ze haar een

achterkamer aan en stoppen haar een laken toe: “Hiermee kan je zelf wat kleertjes en luiers stikken.” De jonge moeder durft niet te vertellen dat ze nog nooit met een naaimachine heeft gewerkt en gaat aan de slag.

Pola vecht voor haar baby. Beetje bij beetje wordt Janine sterker. Het gezin blijft drie jaar lang in Congo.

Terug in Antwerpen

Als de storm in Europa is geluwd, wil Pola niet langer in Congo blijven. Ze mist haar stad, haar familie, haar vrienden. Ze keren terug, maar Antwerpen is niet meer de stad die ze hadden achtergelaten. Pola's lieve papa is weg, ook Henri ziet zijn ouders niet meer terug. Zovelen zijn verdwenen, weggevoerd. Vermoord in Auschwitz.

Pola en Henri wonen heel hun verdere leven in Antwerpen. Pola is overleden in 2019, ze wordt 99. Dochter Janine is getrouwd met Harry Mauer (zie “De lepel”). Samen zijn ze de fiere grootouders van zes kleinkinderen en zes achterkleinkinderen.

In 2021 herneemt Janine's zoon Eric de tocht van zijn grootouders, over de Pyreneeën. Hij ontmoet er de dochter van Maria Averós Durán, het nichtje dat dagenlang bij het bed van Pola heeft gewaakt. De familie woont nog steeds in het Hotel Franco Espagnol. Samen met haar echtgenoot komt Maria's dochter in 2022 naar Israël voor het huwelijk van Janine's kleindochter. Op het huwelijksfeest krijgt ze een staande ovatie.

AUTEUR

Ludo Delbon

BRIEVEN DIE VAN LIEFDE SPREKEN, LIEGEN NIET.

Na het overlijden van mijn vader in 2015 vind ik in de kelder vierentachtig liefdesbrieven. Die hebben mijn ouders elkaar geschreven tussen 6 augustus 1944 en 1 mei 1945. Zeventig jaar zitten ze verstopt achterin een kast, in een bruine papieren zak van de 'Grand Bazaar'. Ze zijn netjes genummerd en nog in de originele enveloppe.

Maria Renier en Staf Delbon leren elkaar kennen tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Erla-fabriek in Mortsel, waar Daimler-Benz vliegtuigmotoren herstelt. Staf overleeft er op het nippertje het bombardement van de geallieerden op 5 april 1943. Voor Maria, die op dat moment geen dienst heeft, is dat de vonk die haar bewustmaakt van haar liefde voor Staf. Maar wat doe je als jonge vrouw, als een collega veel charmes heeft, maar van wie wordt gezegd dat hij werkt voor het verzet? Ze twijfelt tot de zomer van 1944, voor ze met Staf een relatie begint. Zij is dan 22 en hij 21 jaar oud.

Onheilspellende verandering

De eerste brief van mijn moeder, van 6 augustus, is een antwoord op de eerste van Staf, mijn vader. Die brief hebben we jammer genoeg niet teruggevonden. Maria heeft aan de Schotense Vaart, toen zowat de rivier van Antwerpen, in de felle zon haar huid verbrand. De brief heeft nog iets naïefs, de kleine zorgen van een verliefd meisje dat haar minnaar lang niet gezien heeft. Maar in de tweede brief kondigt zich een onheilspellende verandering aan: haar Duitse werkgever is bezig werknemers te ontslaan en wil zich terugtrekken naar Verviers. Maria vermoedt niet dat vier weken later de Engelsen Antwerpen zullen bevrijden.

“De brief heeft nog iets naïefs, de kleine
zorgen van een verliefd meisje dat haar
minnaar lang niet gezien heeft”

Vanaf 4 september verandert alles voor Maria en haar familie. Enkele dagen daarvoor zijn de Duitse officier en de medewerker die ze onderdak verschaffen, maar wat blij als ze mogen terugkeren naar hun heimat. Als kolenhandelaar weet haar vader altijd wel zaken te doen met de bezetter. Maar na het vertrek van het Duitse leger wordt hij uit de Bond van kolenhandelaars gezet en valt hun belangrijkste bron van inkomsten weg. Maria, intussen werkloos, kan dankzij de tussenkomst van die verliefde collega maar net ontsnappen aan de represailles van het verzet. Haar jongste broer, eertijds verblind door de Hitlerjugend, wordt nu aangevallen op straat. De gendarmen komen informeren waar haar oudste broer is. Van hem krijgen ze een laatste brief ergens in het najaar van 1942, hij ligt ergens bij Stalingrad met tyfus te bed.

“Met pak en zak van huis”

De poort van het kolenbedrijf blijft nu angstvallig gesloten. De familie weet niet meer wie vriend is, wie vijand. Wanneer bovendien begin oktober de eerste V-bommen vallen, vlucht een doodsbange vader met zijn gezin naar zijn moeder in Oudenburg. Onderweg, na een slapeloze nacht in een schuilkelder in Brussel, schrijft Maria vanuit een café in Oostende naar Staf: “Als ge zo met pak en zak van huis zijt, Suske, dan weet ge maar wat een thuis hebben is.”

Staf vertelt in zijn brief van 13 november:

“Gisterenmorgen om 4 uur hebben ze ons uit bed gegoooid. Waarmee, dat moet ik niet uitleggen zeker? Het was verschrikkelijk. Ramen en deuren lagen er uit en een gedeelte van 't plafond was naar beneden gekomen. Enfin, ik ben maar begonnen met opkuisen en alles dichtmaken, tot ik daarmee rond de middag klaar was. Maar het was nog geen half uur later, of er volgde weer een bominslag en we konden opnieuw beginnen. De ramen beneden stonden uit het raamkozijn. Rond een uur of vier in de namiddag kwam nummer drie in de geburen terecht, maar die richtte dan toch niet zoveel schade aan. Een geluk, we zijn er telkens met een beetje schrik doorgekomen. Bij nader onderzoek bleek echter, dat verscheidene muren en plafonds gescheurd waren, waardoor bij een eventuele nieuwe inslag mogelijk één van die muren het kan begeven en de hele bovenverdieping naar beneden kan komen. We hebben dan maar besloten om het voorstel van uw ouders aan te nemen en te verhuizen naar de Boomgaardstraat 342.”

Het is daar, in de ouderlijke woning van Maria, dat Staf van 13 november 1944 tot 1 mei 1945 de brieven aan zijn geliefde schrijft terwijl hij de V-bommen hoort vallen boven Antwerpen.

“Berchem, den 5-2-45: Gisterenavond, van halftien tot elf, kregen we een stuk of acht V1's. De nacht was tamelijk kalm, maar vandaag is het weeral niet beter. Ik ben deze morgen in 't badhuis geweest, hier vlakbij in de Callensstraat. Daar kwam een deel van de ruiten naar beneden gekletst, door een V1 die in de Saffierstraat viel. (Hier valt er weer een.) Ik zat juist in het bad, maar er was gelukkig geen glas boven mijn hoofd. Ik heb (weeral een) dus weer eens geluk gehad, hé? Meteen denk ik aan die keer, waarover ik nog niet geschreven heb. Het was op 10 januari, toen ik mijn aanvraag voor stoker moest gaan indienen. Had ik me niet overslapen, dan had ik juist in het centraal station kunnen zijn, toen die V1 daar gevallen is.”

ik veruyle
je gavenoren
versch voren.
t. metal-
obben, mouer
den vreden
lt. vee
lt. je in
ik vish.
at. vish
eggen
en opel dat
ij. dat mouer
te vreden vish
vel. of zijn

zeer
down
ghevoym
loomy monten
het dem oek
voren vany te vish
just vee vey ghem
is dus vishdat ge
has vish vish, ik
magen vish vish
vish vish vish

M. J. Blaauw
Antwerpen
den 12.12.44
M. J. Blaauw
J. J. Blaauw
Boornpoortstraat 311
Berchem-Ant
Brieven

Antwerpen
12-12-44
M. J. Blaauw
Boornpoortstraat 311
Berchem-Ant

Antwerpen
12-12-44
M. J. Blaauw
Boornpoortstraat 311
Berchem-Ant

Vlaamsche Bond
POSTEAART
M. J. Blaauw
CASTEL POSTALE
M. J. Blaauw
Antwerpen
Boornpoortstraat 311
Berchem-Ant
M. J. Blaauw
Antwerpen
Boornpoortstraat 311
Berchem-Ant

Handwritten notes and letters in the background, including 'Waarom heb ik niet...' and 'Lieve Maria'.

Berchen, den 24-2-45.

Liefste slot.

Verleken vrijdag boven brief enkel
't was des stalen tijd ik heb ook voor naar alle
je wacht naar ja zoals je schijft hebbe die voortduren voor
onze brieven waken stalen enen al goed dat we die rekelt niet
ig ook ook niet, naar slot tot. Kustie heb ik nog een brief ontvang
controleerd was 't is nulleken (???) zoals je zegd twee brieven die er
behalddig uit na dat ik niet voor de name vaning, want ik heb niet hi (patente)
te delde wat je heb brieven) en pleesrij en degenitij (ik heb niet hi (patente)
je de wijne wat we ook wat met des drang gegeteld ik heb en me want
teek steeds met de deffe want tergenite als hij heb geete hebbe en dan ik de
ning was effen. Enke briefe slot ik heb dan machas naar de tijd prande be
compe (nulleken) want ik heb en bereef brijge van
lag nog des antwont ik als als ik stloof heb.
de van it wat brijge gebe daar ik heb nide
geft je dat ik heb naar bij die ander gebede heb
" "

BELGIË-BELGIQUE
ONTVANGENIS VAN EEN
POSTWISSEL.
RECU D'UN MANDAT-POSTE
Landerd.
Fr. Gl.
Mrij. Maria
Aardenburg (bij Rotterdam)
20.277.5
De postwissel
Exploitatie des posten

Handwritten notes and letters at the bottom, including 'Lieve Maria' and 'Liefste slot'.

Gesprokkelde takken

Als stoker op een stoomlocomotief zal Staf meewerken aan de verschepping van oorlogsmateriaal van de geallieerden. Hij krijgt er, naast zijn loon, per dag 30 frank bibbergeld voor. In zijn wekelijkse brieven beschrijft hij het leven in een stad waar zowat aan alles een tekort is, behalve aan Engelse sigaretten. Maria vertelt over haar leven op het winterse platteland. Haar vader verdient wat bij met hout kappen voor de bakkerij en de grote gezinnen in de streek. Zelf lijden Maria en haar familie kou en moeten ze zich tevredenstellen met gesprokkelde takken.

Bij de boeren is eten genoeg te vinden, weliswaar tegen woekerprijzen. Zo verdwijnt hun zwart verdiende geld als sneeuw voor de zon. Eerst krijgen ze ook geen steun. Ze worden wandelen gestuurd omdat ze niet de juiste papieren kunnen voorleggen. Later kan Maria wel stempelen. Zonder auto en zonder fiets moet ze daarvoor elke dag enkele uren lopen door de bevroren polders. In elke brief drukt ze de hoop uit dat de oorlog snel gedaan mag zijn, want dan kan ze terug naar Antwerpen. Tegelijk twijfelt ze of zij en haar familie daar nog wel een toekomst hebben. Maar aan de liefde van Staf twijfelt ze niet: "Brieven die van liefde spreken, kunnen toch niet liegen. Dat is toch iets, dat ge niet zomaar kunt voordoen, als ge het niet voelt. Ze zou dan, na een lange scheiding, eerder verflauwen dan versterken, vindt ge dat ook niet?"

Tot groot ongeduld en ongerustheid van Maria blijven de brieven van Staf altijd lang onderweg. Eén keer omdat er een bom op het postkantoor is gevallen, maar vaker omdat ze geopend worden door het bureau van toezicht. Dat knipt de passages uit waarin Staf terloops vertelt waar er raketten gevallen zijn. Dat ontlokt Maria de opmerking dat hij dat beter niet meer doet, want zo kan ze de achterkant van de brief niet meer kan lezen. Omdat papier schaars is, wordt elke centimeter benut. De brieven zijn voor hen de enige manier om contact te houden. Naarmate de tijd vordert, zie je hun relatie groeien. Toch hebben ze elkaar maar één keer gezien tijdens Maria's verblijf in West-Vlaanderen: met nieuwjaar, als Staf met de trein naar Oudenburg komt en haar niet durft zoenen, omdat grootmoeder elke beweging van het verliefde stel gadeslaat.

Maria keert uiteindelijk met haar familie terug naar huis en haar vader start de kolenzaak terug op. Mijn ouders zijn een jaar na de oorlog gehuwd. Hun hele leven zijn ze bij elkaar gebleven, met hun geheimen, hun blikken naar elkaar en hun rug naar de buitenwereld.

Nooit hebben mijn ouders over het bestaan van de brieven verteld. Als mijn vader sterft, blijkt mijn moeder dementer dan we dachten. Ook dat heeft hij voor ons verborgen gehouden. Als ik haar de brieven laat zien, herkent ze die niet meer als de hare. Of doet ze maar alsof?

Augustus 1945: Staf en Maria samen voor altijd.

AUTEUR

Emanuel Van Marsenille

'ONS JOSKE IS WEER THUIS!'

Mijn moeder Josepha Schilders heeft als kind al een uitgesproken rechtvaardigheidsgevoel en een grote liefde voor het vaderland en het Belgisch vorstenhuis. Ze verzamelt postkaarten, pins en plakboeken met prentjes van leden van de koninklijke familie. Maar als ze 18 jaar is en in mei 1940 de oorlog uitbreekt, komt haar dat duur te staan.

Josepha's lidkaart van de Nationale Federatie der Politieke Gevangenen van den Oorlog.

Josepha Schilders is het zevende kind in de rij in een familie met maar liefst vijftien kinderen. Ze wonen in de Hooftvunderlei 5 in Deurne waar haar vader de brouwerij en mouterij De Leeuw uitbaat. Voor haar broers en zussen is ze 'ons Jos'. In maart 1942 is 'ons Jos' aan de praat met kennissen op het Cogelsplein bij het gemeentehuis van Deurne. Wat verderop staat een Vlaamse man in uniform. Hij maakt deel uit van de Vlaamse Wacht, een paramilitaire organisatie die bewakingsopdrachten en politietaken uitvoert voor het Duitse leger.

Als een kleine twee jaar voordien de Duitse troepen België binnenvallen, heeft vader Louis besloten niet te vluchten met zijn grote gezin. Ze zijn in Deurne gebleven. Maar de 18-jarige Josepha kan de Duitse bezetting niet aanvaarden. "Dat is ene die ze na de oorlog gaan ophangen", zegt Josepha tegen iemand naast haar. De Vlaamse Wachter hoort het, vraagt haar identiteitskaart en geeft haar aan.

Drie maanden in de Begijnenstraat

Op 30 april 1942 krijgt Josepha een brief van het Gericht Der Feldkommandatur, de lokale Duitse krijgsraad. Ze wordt opgevoerd om een gevangenisstraf van drie maanden uit te zitten voor 'deutschfeindlicher Kundgebung', het beledigen van de Vlaamse Wachter. Binnen de week moet ze zich aanmelden in de gevangenis van de Begijnenstraat in Antwerpen. Dat doet ze. Na drie maanden gevangenis komt Josepha vrij op 7 augustus 1942 om 15u15. Bij haar thuiskomst in Deurne verwelkomen haar broers en zussen haar triomfantelijk met twee zelfgemaakte liedjes.

Keersken in den lanteern,
Ons Joske is weer thuis!!!
Ze heeft 3 maand gezeten
In een donkre kluis.

De melodieën zijn helaas verloren gegaan, maar de teksten vind ik vele jaren later terug op zolder. In een dikke envelop zitten alle documenten over de oorlog netjes opgevouwen. Het zijn de liedjes, maar ook een brief van die bewuste Vlaamse Wachter. Hij schrijft haar vanuit de gevangenis en vraagt om vergiffenis.

Ik vind in de envelop ook administratieve documenten om als politiek gevangene erkend te worden en haar lidkaart van de Nationale Federatie der Politieke Gevangenen van den Oorlog, afdeling Antwerpen. Mijn moeder neemt mijn broers en mij elk jaar mee naar het Sinterklaasfeest van die vereniging. Voor ons is dat een gezellige namiddag vol lekkers en schone cadeaus.

Maar over de oorlog heeft mijn moeder nooit verteld.

Keeraken in den lanteern,
Ons Joske is weer thuis!!!
Ze heeft 3 maand gezeten
In een donkre kluis.

Refrein:
Ze zeggen dat zij een booswicht was;
Maar ze is heldin van eerste klas!!!

Keeraken in den laanteern,
Ons Joske is weer thuis!!!
Ze werd in 't kot gezeten
Door een vreemde luis.
Refrein.

Keeraken in den lanteern,
Ons Joske is weer thuis!!!
Had ze 't maar geweten,
Zij zweeg lijk een muis.
Refrein.

Keeraken in den lanteern,
Ons Joske is weer thuis!!!
Ze zal haar woorden meten,
Of 't zit weer niet plus.
Refrein.

Keeraken in den lanteern,
Ons Joske is weer thuis!!!
Ze heeft 3 maand gegeten:
Zuurkool van den Fruis.
Refrein.

Keeraken in den lanteern,
Ons Joske is weer thuis!!!
Ze heeft zooveel geleden,
Door dat vuil gespuis.
Refrein.

Keeraken in den lanteern,
Ons Josken is weer thuis!!!
Ze heeft noedig gestreden
Voor een erekruis ('t hakenkr.)!!
Refrein.

Keeraken in den lanteern,
Ons Joske blijft nu thuis!!!
Wij zullen 't niet vergeten;
Dien boel moet in gruis!!!
Refrein.

te Deurne, 7 Augustus 1942.

AUTEUR

Daniel Vuijsteke

BRIEF AAN GERDA

Ik wist bijna niets over het lot van mijn moeder tijdens haar deportatie naar Limburg tot je, Gerda, alles weer tot leven bracht.

Nr 638

Gemeente ANTWERPEN

K
A

Uitwijzingsbevel

Aan

Mijnheer, Mevrouw, Meisje **JARZABEK Estera**

Geboren den **8-5-1914** te **Klobnoke (Polen)**

Woonende te **Antwerpen Lange Herenthalenstraat 38**

Op bevel van het Duitse Militaire Bestuur wordt gij, op grond van par. 3 van de Verordening op de politiestatuten in zekere gebieden van België en Noord-Frankrijk van 12-11-1940 (Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich van 18-11-1940, 22e Uitgave Nr. 1) uit het Arrondissement Antwerpen uitgewezen.

Als toekomstige verblijfplaats wordt U de gemeente aangewezen. (De naam dezer gemeente zal in het aankomststation ingevuld worden.)

De nieuwe verblijfplaats moogt ge zonder toeziening van de plaatselijk bevoegde Feldkommandantur niet verlaten.

Voor overblijfsel naar uwe nieuwe verblijfplaats moet gij U op **2 JAN 1941**

voorsiddige voor aan het station Antwerpen-Zuid (buitenhal), Simon Bolivarplaats, aanmelden.

Moeten medegebracht worden:

1. Tegenwoordig uitwijzingsbevel
2. Aangefecht konstrofbewijs
3. Eenzelfheidskaart
4. Mondvoorraad voor drie dagen.

*Antwerpen, post willebroeck
verficht met
van den 4/1/41
met bewijs
bevel uitwijzingsbevel
Antw. F.K. 122 5 11*

Het is U toegelaten kinderen tot den ouderdom van 15 jaar of minder, die deel uitmaken van uw huishouden, naar uwe nieuwe verblijfplaats mede te nemen.

Het medenemen van reisgeld is tot het absoluut noodzakelijke te beperken. Voor ieder volwassen persoon wordt ten hoogste 25 Frg. toegelaten. Gij kunt echter uwe andere zaken bij bekenden in uwe huidige woonplaats achterlaten en later en met inachtneming der voorschriften op het openbaar vervoer laten nazenden.

Tegen tegenwoordig uitwijzingsbevel is geen rechtsmiddel toelaatbaar.

Overtredingen van voorgaande bepalingen worden, overeenkomstig art. 6, alinea 2 van de bovvermelde Verordening van 12-11-1940 waar - naar omstandigheden met gevangenis - gestraft.

Sinipel der gemeente.

vr De Burgemeester.
(handtekening)

Nr 638

KONTROOLBEWIJS

Naam **JARZABEK Estera**
geboren den **8-5-1914**
te **Klobnoke (Polen)**
woonende te **Antwerpen Lange Herenthalen
straat 38**
(aan het vertrekstation af te geven).

te **Klobnoke (Polen)**
woonende te **Antwerpen Lange Herenthalen
straat 38**
(aan het vertrekstation af te geven).

Nr 638

ONTVANGSTBEWIJS

JARZABEK Estera verklaart den
28-12-1940 het uitwijzings-
bevel Nr **638** ontvangen te hebben.
Antwerpen den 28-12-1940
(handtekening)

(handtekening)

Het uitwijzingsbevel van Estera Jarzabek, bestemming onbekend.

Lieve Gerda

Onze wegen kruisen elkaar toevallig, 76 jaar na een gebeurtenis die je aan den lijve hebt ondervonden en waarvan ik slechts een zeer fragmentarische kennis heb.

Wij schrijven 10 oktober 2017 als ik in de krant een artikel lees met een foto van een Joodse vrouw op leeftijd voor een huis in Zwartberg, Limburg.

Op 86-jarige leeftijd ben je speciaal uit de Verenigde Staten afgereisd om de plek terug te zien waar je in 1941 enkele maanden hebt verbleven, in de Zenobe Grammestraat nummer 64, om precies te zijn. Ik ken dit adres. Tot mijn verbazing leer ik bovendien uit het persrelaas dat je daar in een eenpersoonskamer hebt geslapen en het enige bed hebt gedeeld met je moeder en “nog een jonge vrouw”.

Ik kan contact met je opnemen en je antwoordt quasi onmiddellijk op mijn vragen met een ongelooflijke aanhef: “Yes, I did know Estera.” Die jonge vrouw is dus wel degelijk mijn moeder.

Zoals velen is zij samen met het gezin van haar broer in mei 1940 naar Frankrijk gevlucht. Ook jij maakt deze exodus mee, Gerda. Het is bij hun terugkeer in Antwerpen dat beide families dezelfde woning delen aan de Lange Herentalsestraat 39.

Eind 1940 is de sfeer in Antwerpen al grimmiger geworden. Het nakende Chanoekafeest stelt voor de Joden toch een sprankeltje vreugde in het vooruitzicht. Het mag niet zijn, want net dan heeft de politie aangebeld. “Lees maar goed”, zegt de agent en hij stopt hen een aangetekende brief toe.

Een bevel getekend door de Antwerpse burgemeester Leo Delwaide om zich na de jaarwisseling, om 8 uur ’s morgens, aan te melden in de buitenhal van het station Antwerpen-Zuid ten einde uitgewezen te worden. Het document is in beide landstalen en ook in het Duits opgesteld, een taal die onze moeders beter begrijpen dan het Nederlands. “Gegen diesen Ausweisungsbefehl ist kein Rechtsmittel zulässig.” Zij beseffen dat protest aantekenen geen zin heeft.

In de Lange Herentalsestraat slaat de ontredde toe. Men gaat bij burens, kennissen en misschien ook bij de politie en stadsdiensten te rade om meer te vernemen. Maar er valt geen nadere info te rapen. Gaat het om een tijdelijke verwijdering? Naar waar? Voor hoelang? En waarom? Zou men ergens verplicht aan het werk moeten? En waarom wordt er in het bevel nadrukkelijk aan toegevoegd dat ook “kinderen tot den ouderdom van 15 jaar of minder” mee mogen?

Estera pakt ongeveer 25 kg toegelaten reisgoed in en voegt er een paar boeken bij. Zo goed en zo kwaad als het kan, wordt proviand voor drie dagen verzameld. Ook jouw moeder is druk in de weer om de onbekende reis voor te bereiden, Gerda.

In Antwerpen-Zuid krielt het van het volk en het gaat er vrij ruw aan toe onder toezicht van Duitse bewakers. Eindeloze uren gaan voorbij in een ijzige koude want tijdens de strenge winter van 1940-1941 vriest het in Antwerpen haast elke dag. Er volgt geen enkele hint over de bestemming, zelfs niet als jullie midden in nacht radeloos moeten instappen in onverwarmde 3e klasse coupés.

Als het konvooi van zaterdag 4 januari halte houdt, zien jullie op het perron een onbekende naam: Zwartberg. Samen met Estera worden jullie in een schoolgebouw ondergebracht. Er wordt jullie voor het eerst warm eten aangeboden,

Estera, 1938.

een korte wasbeurt met koud water, een bed van stro.

Jullie worden allen netjes ingeschreven in het Vreemdelingenregister van de stad Genk en krijgen een woonst toegewezen in de Zenobe Grammestraat.

Nu en dan vertelde mijn moeder over haar gedwongen verblijf in Limburg, maar zonder veel details.

Ik heb lang gezocht naar informatie over die ongeveer 3.400 Joden die in 45 Limburgse gemeenten zijn terechtgekomen. Veel heb ik niet gevonden, jij trouwens ook niet Gerda, want deze deportatie is weinig gedocumenteerd en in de Joodse gemeenschap vrijwel onbekend.

Maar dankzij onze toevallige kennismaking weet ik nu hoe het daar in Zwartberg in die extreme koude wintermaanden van 1941 aan toe is gegaan: dagelijks lang op appel staan, slechts een homp brood bedeed krijgen, verwoed zoeken naar eten en kolen. Als kind word je redelijk

goed opgevangen door de plaatselijke schooldirecteur. Voor de volwassenen is er enkel ledigheid en verveling.

Deze en nog vele andere bijzonderheden ben ik jou verschuldigd, Gerda. Want jij hebt een boek geschreven over je belevenissen tijdens de oorlog waarin je dit verblijf in Zwartberg beschrijft. Je bent dan 9 jaar oud en het is verbazingwekkend hoe nauwkeurig je een levendig beeld schetst van deze deportatie. Je geheugen voor plaatsen, data, namen en omstandigheden is wonderbaarlijk.

De deportatie naar Limburg neemt abrupt een einde in de lente van 1941, om even duistere redenen als haar aanvang. Na de terugkeer naar Antwerpen begint voor jou een zwerftocht door Europa tot jij in de Verenigde Staten een veilige haven vindt. Mijn moeder moet tot het einde van de oorlog in het Brusselse en uiteindelijk in Gent onderduiken.

Jullie hebben allen de nazigruwel overleefd. Jij hebt een mooi boek kunnen schrijven en ik heb als 72-jarige man het immense geluk jouw herinneringen aan mijn moeder te kunnen koesteren.

Ik ben je daar ontzettend dankbaar voor. Niet in het minst omdat je een teder tafereel ophangt dat bewijst dat er in donkere dagen steeds een warme gloed kan schijnen. Je schrijft:

“Ik hield van de lange, koude avonden. Om warm te blijven, kropen we vroeg in ons gezamenlijke bed, Esther, mijn moeder en ikzelf. Esther had een stel Jiddische romans meegenomen, die zij en mijn moeder met veel gelach uitvoerig lasen en bespraken. De vrouwen praatten eindeloos over zaken van het hart, terwijl ik deed alsof ik sliep. Esther, die ongeveer vijftewintig was, droomde van liefde en een echtgenoot, terwijl mijn ervaren moeder een wereldse air van vermoeidheid over deze zaken ophing. Terwijl de dames wegkletsten, voelde ik me warm en gerustgesteld.”

Dank, lieve Gerda.

Daniel, jongste zoon van Estera.

AUTEUR

Simonne Jeursen

(met hulp van) Bernadette Jeursen

BRIEF AAN MIJN OUDERS

Trara die Post ist da, (2×)

Geduld, Geduld gleich packt er aus, dann kriegt ein jeder in dem Haus...

Haha, ja Ma, je lacht.

Net als op de foto. Wat zien jullie er gelukkig uit!
Nochtans is het 1943 en volop oorlog. Die oorlog heeft jullie bijeen gebracht, en hij zou jullie een eerste maal ongewild scheiden.

Linda Franz en Juul Jeursen in Dessau, winter 1944-1945.

In 2009, bij het opruimen van jullie huis, vind ik allerlei oude documenten, brieven en foto's. Daaronder zijn er ook zeer aangrijpende brieven, geschreven na de oorlog. Vol liefde, hoop, verdriet, twijfel, frustratie, onmacht en dromen, maar ook soms een vleugje humor. Enthousiast over mijn vondst vraag ik ernaar bij mijn eerstvolgende bezoek in het rusthuis waar jullie samen verblijven. Als ik je daarover spreek, antwoord je: "Oh, maar dat is al zo lang geleden", zeg je, Pa. Stilte, een gesprek komt er niet.

Ik vraag niet verder, ook niet tijdens mijn volgende bezoeken. Er zijn andere zaken die de aandacht vragen. Enkele malen worden jullie van kamer verwisseld. Uit veiligheid en noodzaak wordt er beslist jullie elk een eigen plekje te geven op de afdeling voor dementerende rusthuisbewoners. Dat is de tweede maal dat jullie ongewild gescheiden worden.

Pa, in de nacht van 14 april 2010 sterf je vredig in je slaap en Ma, jij moet weer alleen verder zonder uwe 'Juul'. Het worden vier lange jaren. Jaren van geestelijke en lichamelijke pijn. Jij sterft in de nacht van 20 april 2014. En ik, ik verdiep mij - alleen - in die schat aan informatie.

Ik ga op zoek in jullie brieven, op zoek naar jullie...

Ik zie een nevel van woorden, ongrijpbaar, net zoals een bries. Ik moet ze vangen, ordenen, ik ben perplex. Ik leer jullie anders kennen en vele van jullie diepste gevoelens krijg ik zomaar cadeau.

Pa, je schrijft: "Ik stuur mijn liefste Linda vele kussen en een flinke hand die u zal reiken tot over weiden en wateren om je te beschermen." Ma, jouw brieven zijn even liefdevol. Je kust Pa zijn foto en schrijft daarover: "Wij hebben van uwe lippen al veel gebruikgemaakt. Maar heb geen angst, jij bent achter glas." Jullie verlangen om elkaar te zien sijpelt door in alle brieven. Ma, de ongewilde scheiding weegt je zwaar. Je weet je bijna geen raad meer. Pa, je antwoordt: "Ook ik denk dikwijls aan het wederzien. Je zal als een vlinder in mijn armen vliegen..."

Lieve Ma, als kind en tienermeisje heb je je aangesloten bij de Bund Deutscher Mädel, beter gekend als de Hitlerjeugd. Alles lijkt zo onschuldig en je geniet een zorgeloze jeugd vol van spel en plezier. De zondagsdienst wordt bijgewoond in de evangelische St. Johanniskirche van Dessau. Je gaat naar school en volgt vioollessen bij een privéleraar.

Linda in het conservatorium van Leipzig, 1942.

Je ouders hebben het goed want het door Herr Hitler beloofde werk is er gekomen. In 1942 studeer je aan het conservatorium van Leipzig voor lerares viool. In de winter van 1941-1942 worden alsmaar meer arbeiders in je land opgeroepen voor de dienstplicht, de lege arbeidsplaatsen moeten opgevuld worden. Ma, jij wordt geplaatst aan de loopband van de Junkers-fabriek in Dessau. Het werk is zwaar, vooral voor je fijne handen die geoefend zijn om viool te spelen.

Lieve Pa, jij groeit op in Borgerhout en woont in de 'Tuinwijk'. Samen met je twee broers, John

en Frans, heb jij ook een zorgeloze jeugd. Je gaat naar de zondagsmis in de katholieke kerk van het H. Hart in Borgerhout waar je misdienaar en koorknaap bent. Er zijn de familiebezoeken in Langemark, West-Vlaanderen, waar de roots van je moeder liggen. Je vader is soldaat geweest tijdens de Eerste Wereldoorlog en heeft gevochten aan de IJzer. Net als jij, Pa, heeft hij de liefde van zijn leven gevonden tijdens een vreselijke oorlog. Je loopbaan ligt al enigszins vast, want je bent in 1940 leerjongen bij de Antwerpse drukkerij Orcom. Maar ook jij wordt opgeëist via de Feldkommandantur op de Meir in Antwerpen om te werken in Duitsland. Je vertrekt op 27 februari 1943 naar Dessau.

“Tijdens de oorlog groeit jullie relatie, jullie willen samenblijven en Ma, je wilt ‘unbedingt’ mee met Pa naar België als de oorlog voorbij is”

Daar ontmoeten jullie elkaar.

Twee jonge mensen, een Vlaamse jongen en een Duitse Mädél aan het begin van hun volwassen leven die verplicht worden de oorlogs-industrie mee draaiende te houden. De welbekende vonk slaat over. Tijdens de middagpauzes zoeken jullie elkaar op. Ma, jij vindt onze Pa wel grappig met zijn stuntelige Duits, hé. Je neemt Pa mee naar huis waar hij kennismaat met je ouders, je zus Martha, je pleegzus Anni en je broer Walter, die soldaat is. Je schrijft later dat je niet weet of je broer zijn leven heeft moeten laten in deze onmenselijke oorlog.

Die oorlog lijkt soms ver weg. Er worden familie-uitstapjes gepland en foto's genomen als herinnering. Jullie gaan naar de mooie tuinen van Wörlitz, nu UNESCO-werelderfgoed. Tijdens de zomer van 1975 zullen wij op familiebezoek gaan naar de DDR (Duitse Democratische Republiek, het voormalige Oost-Duitsland), ik ben dan 16. Samen zoeken we in de tuinen naar de inkerving van jullie namen. Zullen we ze terugvinden? Spannend! Jawel, onder een romantisch bruggetje.

Tijdens de oorlog groeit jullie relatie, jullie willen samenblijven en Ma, je wilt 'unbedingt' mee met Pa naar België als de oorlog voorbij is. Je ouders vinden dit geen goed idee en ze maken zich veel zorgen, maar je bent niet om te praten. Ja, zo ken ik je, Ma, je hebt een zeer sterke wil. Jullie huwen voor de eerste keer, op 8 februari 1945 in Dessau, nog wel op je negentiende verjaardag, Ma.

Voor Duitsland verloopt de oorlog niet zoals gewenst, de capitulatie dreigt. Op 7 maart 1945 wordt Dessau hevig gebombardeerd, jullie zijn aan het werk in de fabriek. In doodsangst schuilen jullie onder de tafels. Een vuurstorm blijft niet uit. Dessau ligt in puin. De capitulatie is een feit!

De geallieerden organiseren opvangkampen om mensen naar hun land van herkomst te repatriëren.

Juul (tweede rechts) in de barakken in Dessau, 1943-1945.

Duiste werkpas van Juul, 1944.

Het dichtstbijzijnde kamp, Nordhausen, ligt op 120 km buiten Dessau. Te voet ondernemen jullie de weg ernaar toe. In Nordhausen huwen jullie een tweede keer op 15 mei 1945, want de originele huwelijksdocumenten zijn verbrand in de vuurstorm. De reis naar Antwerpen zal enige weken duren en loopt over het Harz-gebergte. Onderweg speel je viool voor de vluchtelingen. Ma, dat vind ik mooi, zo breng je hen even op andere gedachten. Aan die tocht hebben jullie goede herinneringen bewaard. Later schrijf jij, Pa, om Ma te steunen, dat ze moet denken aan toen jullie samen eenzaam lagen op de bergen, dromend: “We voelden ons gelukkig.”

Jullie komen aan in België op 23 mei 1945 in het verzamelcentrum te Hoei. Eens thuis in Borgerhout is de vreugde van korte duur. Wegens je Duitse nationaliteit, Ma, word je op 26 mei 1945 gearresteerd door de Vreemdelingenpolitie. Je komt terecht in de gevangenis van Antwerpen. Tien dagen lang word je ondervraagd.

“Waarom ben je samen met een Belg?”

“Waarom ben je hem gevolgd?”

“Was het niet eenvoudiger om in Duitsland te blijven?”

Nog veel andere kwellende vragen volgen. Ma, je wordt overgebracht naar de gesloten instelling voor vreemdelingen van Hemiksem. Bezoek is verboden. Enkel post is toegelaten, al worden vele brieven vernietigd, weet je van medegevangenen. In jullie briefwisseling komen de vragen en zorgen over je afkomst ook aan bod, Ma. Pa is duidelijk: “Eenmaal dat je bij mij bent,

leg je uw zorgen en je Duitschland af. Denk daaraan Linda je moet Belg worden in gedachten en in je woorden.”

Maar na weken van angst en onzekerheid komt het zware verdict, Ma, je wordt het land uitgewezen en op 14 augustus 1945 vertrek je terug naar Dessau. Je bent dan zes maanden zwanger van je oudste zoon, Hannes-Christian. Er wacht je een lange terugweg van veertien dagen. Al die tijd leef je op straat. Je belt aan. Niemand wil je helpen. Volledig uitgeput kom je op 27 augustus 1945 terug thuis bij je ouders. Veel begrip staat je niet te wachten: de Russische bezetter behandelt elke Duitser als de vijand.

Op 11 december 1945 wordt jullie zoontje Hannes-Christian geboren, hij wordt gedoopt door een katholieke priester. Dat hadden jullie afgesproken. Pa, je bent in de wolken: “Liefste Linda, wat de naam van de jongen betreft, hij is wel niet Vlaamsch maar hij klinkt mooi en als je dit zelf hebt gewild is dat prachtig!”

Maar het dagdagelijkse leven, Ma, is zwaar en zeer moeilijk. Voedingsmiddelen zijn schaars, alles is op de bon. Gelukkig biedt Herr Fischer, je muziekleraar van voor de oorlog, je een job aan als leerkracht viool. Dat zorgt voor wat extra rantsoenbonnen. Je schrijft aan Pa: “Over eten wil ik mij niet meer uitlaten. Vele mensen zijn al verhongerd. Wij

Linda, Juul en hun zoon Hans in Borgerhout, 11 juni 1949.

zullen wachten tot er een oplossing komt, ofwel de dood, of dat je ons komt halen.” Dat je nog leeft, zeg je, heb je te danken aan je zoontje, je oogappel. De liefde voor je kind is immens en ondanks alle ellende beleef je vele momenten van vreugde door hem. In elke brief, Ma, geef je uitbundig een liefdevol en levendig verslag aan Pa van het opgroeien en de belevenissen van jullie zoontje.

Veel van jullie brieven worden geschreven in de late avonduren. Maar Pa, in 1946 is er niet veel tijd meer om brieven te schrijven. Je moet je legerdienst gaan vervullen, in Luik nog wel, in die tijd ver van huis. Het bemoeilijkt het geloof van instantie naar instantie. De vertwijfeling komt opzetten. Je vraagt raad aan je familie. Een jaar lang schrijf je niet meer. Ma, de plotse stilte wordt voor jou ondraaglijk want op 5 mei 1946 schrijf je: “Waarom schrijf je niet eenmaal? Denk je nog aan ons? Heb je ons nog lief?”

Ook de mensen in je omgeving hebben zo hun mening over je wens terug naar België te keren. “Vergeet die man, die heeft al lang een ander!” Ze wachten op hun gelijk. Dat is het ergste, zeg je: “Ik word hier maar uitgelachen. De mensen hier zullen over mij vallen als aasgieren over een welgekomen buit. Het samenkomen wordt ons heel zwaar gemaakt.” Ook de nodige documenten verzamelen om jullie te herenigen is een lange weg. Hoe bewijs je dat je niet tot de nazipartij behoorde? Regelmatig komen de documenten niet aan bij de juiste instanties of gaan ze verloren bij de post. De verschillende landstalen vormen ook een barrière.

Maar, waar een wil is, is een weg. Eindelijk is het zo ver! Op 15 januari 1949 trouwen jullie een derde keer, en het wordt een ‘speciale’ deze keer, want Ma, je kan er niet bij zijn in het gemeentehuis van Borgerhout. Dat noemen ze ‘huwen met de handschoen’. Pa, drie maanden later ontvang je het bericht dat je liefste Linda een visum voor België krijgt. Er komt licht aan het einde van de tunnel! Pa, jij gaat uit werken en spaart volop voor je toekomstige gezin. Je schrijft: “Wat kan ik doen om jullie toch gelukkig te zien, want veel heb ik goed te maken na zoveel jaren scheiding, het beste, het schoonste, het liefste dat men kan bezitten te missen.” Ma, jij schrijft je laatste brief op 11 mei 1949, de vreugde is grenzeloos, je voelt hoop en moed, maar ook vertwijfeling. Het afscheid van je ouders is hartverscheurend.

Maar in Borgerhout wacht men met veel ongeduld op je komst, Ma. Het huwelijksfeest is in volle voorbereiding en vele huwelijksgeschenken zijn al aangekomen. Op 20 mei 1949 kom je met je zoontje aan in Brussel. Op 11 juni 1949 huwen jullie voor een vierde keer! Wat een geluk, anders kon ik deze brief niet schrijven. Lieve Ma en Pa, het was mij een grote eer jullie verhaal te mogen vertellen. Het is met veel liefde geschreven!

Jullie dochter, Simonne

AUTEUR

Eliane Van Ooteghem

DE BELGISCHE SHIRLEY TEMPLE

Dit verhaal gaat over mijn grootvader Louis Berghmans en mijn moeder Joanne (Jeanneke) Berghmans.

Jeanneke Berghmans tijdens een optreden, ca. 1940.

Mijn mama is in haar kinderjaren de Belgische Shirley Temple: Little Jeanne of Little Jenny, een 6-jarig stepwonder (tapdanser) en zangeres. Met haar Vake Louis reist Jeanneke, zoals ze thuis wordt genoemd, vanaf 1936 het ganse land af om op te treden. Dat doet ze vanuit 'den Dam', de wijk in Antwerpen waar ze woont. Ze houdt van het zingen en dansen, maar de soms lange voorbereidingen vindt ze verschrikkelijk. Het minutieus zetten van pijpenkrullen neemt veel te veel tijd in beslag volgens de actieve spring in 't veld.

Aan deze artistieke carrière komt plots een einde bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, want optreden voor 'den Duits' kan niet. Louis, die diamantbewerker is, wordt gemobiliseerd en Jeanneke blijft alleen achter met haar Moeke Lisa. Er breekt een bange tijd aan voor moeder en dochter, maandenlang blijven ze zonder nieuws van Louis. Tot op 26 augustus het Rode Kruis meldt dat Louis op 31 mei 1940 krijgsgevangen is genomen en in goede gezondheid verblijft in Duitsland. Hij zit eerst in het kamp Stalag X B, later verhuist hij naar Stalag X C.

Jeanneke treedt als 'Little Jeanne' op in Oostende, 1940.

Verplichte scheiding

Het is het begin van een liefdevolle briefwisseling met het thuisfront. Louis schrijft dat hij aan eten geen gebrek heeft en dat het leven op de boerderij wel meevalt. Krijgsgevangenen worden ingezet om te helpen bij de lokale landbouwers, om de dienstplichtige Duitsers te vervangen. Vooral bij de dieren voelt hij zich goed, het is alsof hij troost vindt bij hen. Toch blijkt uit zijn brieven dat de verplichte scheiding van zijn gezin zwaarder en zwaarder begint door te wegen.

In de door mijn grootmoeder en later door mijn moeder zorgvuldig bewaarde brieven voel ik het verdriet om het gemis van zijn vrouw en dochtertje. Mijn mama vertelt me later dat ze er in die tijd zeker van is dat hij zou terugkomen. Ze is ervan overtuigd dat Vake haar niet alleen zou laten. Gelukkig bezit ze dan nog die kinderlijke onschuld, die haar enkele jaren later eensklaps zou afgenomen worden.

In januari 1941 wordt Louis eindelijk vrijgelaten. Door het zware buitenwerk, de koude slaappelegenheid en de ontoereikende kleding, heeft hij, frêle gebouwd als hij is, een zware longontsteking opgelopen. Met zijn gezondheid zal het niet meer goed komen. Lisa werkt bij de Bloemmolens, waar nu Park Spoor Noord is. Ze smokkelt bloem mee naar huis. 's Nachts bakt ze wit brood en pistolets, een echt luxeproduct in oorlogstijd. Een deel hiervan wordt geruild tegen andere levensmiddelen en kleding. Dat zij hiervoor soms meer dan 80 km moet fietsen, voorbij verschillende controles en wegversperringen, houdt haar niet tegen. Haar Louis en Jeanneke mogen niks tekortkomen!

Dierenliefde

Eens terug wat aangesterkt zoekt Louis werk. Door de oorlog en de deportaties van vele Joden is er geen werk meer bij 'het Steentje', zoals de diamantsector in Antwerpen wordt genoemd. Zijn dierenliefde brengt Louis naar de stallingen aan de Noorderlaan, waar hij aan de slag gaat als tijdelijke stalgast. Hij zorgt voor koeien en paarden, vooral die laatsten vindt hij fantastische dieren. Hij vertelt zijn dochtertje elke dag over de paardjes, belooft haar na de oorlog te zullen laten rijden. "Eerst moeten je Shirley Temple-beentjes nog wat groeien, want zo'n paardenbuik is dik."

Op 4 september 1944 wordt Antwerpen bevrijd door de Britten. Te midden van de feestvreugde worden voorzichtig plannen gemaakt voor nieuwe optredens van Jeanneke. Maar de oorlog is nog niet voorbij. Antwerpen wordt zwaar onder vuur genomen. Bijna dagelijks vallen V1- en V2-raketten op de stad. Vooral de haven en bij uitbreiding de wijk 'den Dam' worden zwaar getroffen.

Het is het begin van een periode vol angst. De Antwerpse schoolkinderen krijgen meer les in de kelder dan in het klaslokaal. Jeanneke loopt school aan het Atheneum voor meisjes (het latere Lyceum) aan de Mechelsesteenweg. Later zal ze me vertellen dat ze meer schrik had van haar lerares Nederlands, dan van de bommen die op dat moment op Antwerpen vielen. Iets wat ik mij levendig kan inbeelden omdat ik op mijn beurt leerling ben bij dezelfde leerkracht.

Om aan de hevige bombardementen te ontsnappen, worden veel kinderen geëvacueerd naar Limburg of de kust. Ook Jeanneke verblijft in Oostende wanneer op 20 januari 1945 in Antwerpen het nummer 28 der dokken wordt getroffen door een V2. De balans is zwaar. Er worden twintig doden en vele gewonden geteld. Onder de doden is ook Louis.

Nooit meer optreden

De dood van haar Vake zal het leven van de 13-jarige Jeanneke totaal veranderen. Haar droom van hogere studies wordt opgeborgen. Als ze 14 is, begint ze te werken in Brussel bij de Regie van Telegraaf en Telefoon (beter bekend als 'den RTT'). Optreden zal ze nooit meer willen. Over haar vader heeft mijn mama me altijd veel verteld. Maar van haar periode als kindsterretje hoor ik pas begin jaren 70, als ik al een tiener ben. Blijkbaar is de pijn om het verlies van haar Vake en beste vriend zo groot, dat ze dit verhaal het liefste achterwege laat. Dan pas begrijp ik waarom de balletlessen die ik zo graag wil volgen altijd op een zeer besliste 'Neen' stuiten.

Antwerpen, 19.3.1940
Liefste Vake,
Ik laat u weten dat my goed
gevoel ben. Vake ik gaar
van avond naar Margriet
dit is een meisje die altijd
bij tante was kom. Vake
ik heb een bloemertje aan
ons moeke gegeven voor haar

Nederkerlog. Vake ik moet
op houden met schrijven anders
gaat het niet door. Vake
Ik heb een meisjes kop
maken
hoe vindt u dat?
VELE KUSSEN
VAN UW DOCHTERTJE
JEANNEKE

Jeanneke schrijft haar vader in krijgsgevangenschap een brief, augustus 1940.

AUTEUR

Charles Vergauwen

DE HORROR IN 'T KORPS

Ik ben een kleine uk in de kleuterklas, begin 1961. Bijna dagelijks eet ik mijn boterhammetjes bij mijn grootmoeder Maria. Zij woont net om de hoek in de De Sossastraat 6 in Deurne. Op de dressoir staat een portret van mijn grootvader Eugeen Fahy, gestorven tijdens de oorlog. Als ik ouder ben, vertelt mijn bomma dat bompa is gefolterd in Duitse concentratiekampen. Meer details krijg ik niet en misschien ben ik te weinig geïnteresseerd om ernaar te vragen.

Eugeen Fahy, ca. 1940.

Mijn moeder, Julia, dochter van bompa Eugeen, vertelt bijna nooit iets over hem. Wel overtuigt ze mijn vader vrij snel na mijn geboorte om zijn familiezaak, een kolenkleinhandel, te verlaten om politiemann te worden. Die job is minder ‘vuil’. Ook bompa Eugeen is politiemann geweest.

Winter 1990. Tante Fanny, de oudste dochter van bompa, gaat met pensioen. Het is een reden om haar nog eens een bezoek te brengen. Zij is de moeder van mijn vier jaar oudere neef met wie ik het zeer goed kan vinden en ze is een zeer sociale dame. Vooral de verhalen over haar vader Eugeen interesseren mij immens. Zij reconstrueert voor mij wat er voorafgaat aan die fatale nacht van 14 op 15 januari 1944.

Overstuur

Donderdagmiddag 14 januari 1944. Bompa geniet als kwartieragent van zijn rustdag bij de politie van Deurne. Hij wil wat koekjes bakken voor zijn twee dochters, Fanny en mijn ma Julia. Terwijl het avondeten wordt bereid, belt vriend en hulpagent Lucien Braem aan de voordeur. Dat gebeurt wel vaker, maar vreemd genoeg drinkt hij nu geen kop koffie mee. Bomma vraagt: “Lucien, waarom kom jij niet binnen?”. Begrijpelijk, want Eugeen en Lucien staan daar al een half uur. Lucien repliceert: “Vrouwetje Angèle, wacht met het avondeten”. Hij is duidelijk zenuwachtig.

Als bompa Eugeen terug in de woonkamer komt, is hij overstuur. Voor het slapen gaan, gaat hij nog een keer kijken naar zijn beide dochters in de slaapkamer en geeft hen nog een kusje.

“Ze komen ons halen”

15 januari 1944, rond 3 uur: zwaar gebonk op de voordeur en de rolluiken. Er wordt een paar keer “Aufmachen” geroepen. Het is pikdonker want de straatverlichting mag van de Duitse bezetter niet worden aangestoken.

Bompa springt onmiddellijk uit bed en zegt tegen Maria: “Hier zijn ze....ze komen ons halen.” Hij loopt de trap af en opent de deur. Daar staan enkele Duitse Sipo-agenten. Ongevraagd stormen ze de woning binnen. Ze doorzoeken alles: de suikerpot, de boekentassen van de kinderen, zelfs de doos met vers gebakken koekjes. Ze zijn duidelijk op zoek naar iets. Maar ze vinden geen wapens noch enig bewijs van verzet tegen de bezetter.

De Sossastraat 6, derde huis van rechts.

Het politiekorps van Deurne in 1935.

Grootmoeders benen zijn volledig omzwachteld door een aderontsteking. Ze weet niet goed wat te doen en begrijpt helemaal niet wat die inval te betekenen heeft. Moet ze nu blijven rechtstaan of gaan zitten? Een soldaat zegt: “Nein Frau, du bist krank”. Hij wijst naar de slaapkamer om duidelijk te maken dat ze beter in bed blijft liggen.

Eugeen weet op dat moment niet wat hem te wachten staat. Toch vraagt hij aan de leidinggevende

Duitser of hij een volmacht mag schrijven voor de bank. Zo kan zijn vrouw Maria zijn maandelijks loon ontvangen. Maria snapt het nu helemaal niet meer. Wat heeft haar man nu toch uitgestoken? Hij, die altijd lief en bezorgd is voor zijn familie!

Na deze gunst wordt Eugeen gearresteerd. Een Vlaamse SS'er zegt dan tegen Eugeen: “U kunt nog afscheid nemen van uw kinderen.” De cynische opmerking blijft in het geheugen van de familie gegrift. Beide dochters en echtgenote Maria krijgen nog een goede knuffel. Het is het laatste innige moment dat ze met hem beleven. Hij moet dan in een donkere vrachtwagen stappen, begeleid door Gestapo-leden.

Erger dan gedacht

Die nacht kan niemand de slaap nog vatten. Tegen zonsopgang gaat Fanny op vraag van haar moeder naar het politiebureau aan het Cogelsplein in Deurne. Het plein is volledig omsingeld door de Duitse nazi's. Fanny spreekt commissaris Hendrickx aan, maar krijgt al snel het antwoord: “Meisje, we weten het al, ga maar vlug naar huis.” Maar er is nog steeds niets geweten. Fanny informeert verder bij de families van politiemannen die in de buurt wonen. De situatie blijkt nog erger dan ze heeft gedacht. Heel het politiekorps van Deurne wordt opgepakt, maar om welke reden? “Verzetsactiviteiten”, wordt gefluisterd.

Eerder in de loop van die 14de januari 1944 worden drie politie-beambten, leiders van de verzetsgroep Witte Brigade - Fidelio, opgepakt. Via de Sipo-SD in de Koningin Elisabethlei worden ze naar het kamp Breendonk overgebracht. Onmenselijke folteringen staan hen

te wachten. Het nieuws van hun arrestatie lekt uit. Zo vermoedt ook bompas Eugene dat hem de komende uren iets te wachten staat, maar de familie weet van niets.

Tijdens de nacht van 14 op 15 januari 1944 wordt zowat het ganse politiekorps van Deurne gearresteerd op verdenking van weerstand tegen de Duitse bezetter. Vermeend lidmaatschap van een verzetsgroep volstaat als beschuldiging. Een derde van het korps wordt vrijgelaten: ze zijn 'zwart' en bijgevolg nazisympathisant of ze hebben geen banden met het verzet. Veertig politiemannen worden onmiddellijk in de gevangenis van Antwerpen opgesloten in afwachting van hun deportatie. In mei 1944 worden ze getransporteerd naar de concentratiekampen in Duitsland, voornamelijk Buchenwald en Gross-Rosen. Hun drie eerder opgepakte collega's ondergaan hetzelfde lot.

Voor bompas Eugene wordt het Buchenwald. In kamp Dora-Mittelbau, tot de late zomer een subkamp van Buchenwald, moet hij onder zware dwang en met een dagelijks rantsoen van een soort watersoep V2-bommen maken. Dezelfde wapens zullen na de bevrijding in september 1944 onze regio teisteren. Welgeteld één brief in het Duits, uiteraard gecensureerd, mag hij versturen naar het thuisfront. Daarin schrijft hij dat het goed met hem gaat.....

Eugeen schrijft vanuit Buchenwald aan zijn familie, mei 1944.

“Tijdens de nacht van 14 op 15 januari 1944 wordt zowat het ganse politiekorps van Deurne gearresteerd”

Uit een toegestuurde brief in 1947 van de Witte Brigade blijkt dat bompas op 25 februari 1945 in zeer slechte gezondheid is getransporteerd naar de ziekenboeg in kamp Ellrich, een subkamp van Dora-Mittelbau. Als in 1945 de concentratiekampen worden bevrijd, beveelt Hitler alle gevangenen te liquideren, maar dit lukt niet. Er volgen dodenmarsen, ook voor degenen die zwaar ziek zijn. Tijdens een van die dodenmarsen begin april 1945 is bompas Eugene gesneuveld. Zijn lichaam is nooit gevonden. Slechts acht politiemannen van Deurne overleven de gruwel.

Grote gelijkenissen met bompa

Terug naar het eind van de vorige eeuw. Ik blijf zeer regelmatig mijn tante Fanny bezoeken. Telkens ga ik buiten met een voldaan gevoel. Ik kom erachter dat mijn persoonlijkheids- en karaktertrekken voor grotendeels een erfenis van Eugeen zijn. Ik krijg ook foto's van bompa als politiemann, basketballer, voetballer en groot voetbalsupporter van de oudste club. Ik kan het niet geloven. De fysieke gelijkenissen met bompa zijn groot. Zowel mijn hobby's als mijn voormalig beroep deel ik met hem, mijn leven is net een kopie van mijn grootvader minus die verschrikkelijke oorlogsjaren.

Mijn tante is reeds jaren overleden. Maar ik blijf niet bij de pakken zitten. Ik ga op zoek om veel meer te weten te komen. Ik krijg documentatie uit archieven in binnen- en buitenland. Ik zit in het adviescomité voor de totstandkoming van het Vredesmonument in Deurne ter nagedachtenis van de 43 gedeporteerde agenten en burgemeester Alfons Schneider. Nu ben ik secretaris van de vereniging Vrienden van het vredesmonument Deurne. Maar wat ik vooral koester is de bolhoed van bompa. Op de binnenzijde heeft hij zelf 'E.F.' geschreven. De hoed is wel een maatje te klein. Als ik hem krijg, ben ik amper 10 jaar, maar op de een of andere manier weet ik: hier mag niets mee gebeuren! Ik ben er zeker van dat bompa fier is op zijn kleinzoon.

Eugeen (achteraan 1e links) in de voetbalploeg van de Deurnese politie, ca. 1940.

AUTEUR(S)

Muriel en Tania Klein

DE VIER BROERS BORISEWITZ

Op maandagmiddag na school gaan we gewoontegetrouw eten bij Boma Friedel en Bompa Robert. Bompa is altijd heel druk bezig in zijn bureau vol met papieren. Hij geeft mij de indruk dat het om iets heel belangrijks gaat en dat we hem niet mogen storen.

17-958 14 JUIL 1944 423776

CRUZ VERMELHA BRASILEIRA
 LE PAQUÊ CRUZ VERMELHA
 C.R. DE JANEIRO (Brasil)

CRUZ VERMELHA BRASILEIRA
 17-6-44
 Comunicação e Entrega

REMETENTE (Expéditeur)

Nome: ROBERT
 Sobrenome: BORISEWITZ (BELGA)
 Endereço: Avenida Atlântica 434-483
 Localidade: COPACABANA
 Estado: RIO DE JANEIRO

Quelle relation de destination: Grâce maman, famille
deux sœurs. Tous rapidement.
Je vous envoie, 13 août comment
ça va. Je vous envoie ma
filles, tout va bien, tout va bien.

DESTINATARIO (Destinataire)

Nome: PAULINE
 Sobrenome: BORISEWITZ (Belga)
 Endereço: SIMONS STRAAT 12
 Localidade: ANTWERPEN
 País: BELGICA
23 de Fevereiro de 1944

Requisito do envio
 Remessa em 23/05/44

ESCREVER COM LETRA CLARA (Écrire lisiblement)

Não enviar de noite e não saltear no Usaramos somente família
 (Não usar de 23 horas - Usaramos somente de família)

RESPOSTA (Réponse)

Après enquête nous avons appris que l'intéressé
 est parti pour une destination inconnue.

23-44

BUREAU DE INFORMATIONS DE CIVILES
 CRUZ ROUGE DE BELGIQUE
 2, rue d'Argent - BRUXELLES

12 SEPT 1944

23. 1944

Het telegram van Robert Borisewitz bereikt zijn familie niet, 23 februari 1944.

Als het tijd is om te gaan eten, neemt hij zijn draagbare beige radio met een lange antenne mee en zet die op de tafel. Tijdens het nieuws, dat voor mij als een eeuwigheid aanvoelt, mogen we geen lawaai maken.

Na zijn overlijden in Antwerpen, op 99-jarige leeftijd, hebben we in zijn bureau dozen met meer dan tweehonderd documenten gevonden waaronder brieven, telegrammen van het Rode Kruis, paspoorten, huwelijksaktes...en meer dan vijftig foto's. Ze vertellen een deel van zijn leven en van zijn gezin voor, tijdens en na de oorlog. Voor mij is het allemaal nieuw. Bompa heeft er nooit over gepraat, waarschijnlijk is het te pijnlijk voor hem.

Aan de hand van die foto's en documenten heb ik ontdekt hoe de oorlog de familie heeft gescheiden en wat daaraan is voorafgegaan.

Bompa's ouders Paulina en Mozes zijn beiden afkomstig uit Rusland. Ze ontmoeten elkaar in Antwerpen en trouwen in 1906. Vader Mozes pleegt zelfmoord wanneer Bompa amper 13 jaar oud is. Mama Paulina moet hard werken om voor de vier jongens te zorgen: Jacques, Simon, Oscar en Robert. Ze is naaister in winkels zoals Innovation.

Jacques, de oudste broer trouwt met Hilde in 1935 en krijgt twee zonen. Met zijn broer Simon opent hij de sportwinkel Bonbony aan de Simonsstraat 42 in Antwerpen, waar de hele familie verblijft. **Simon** trouwt met Anna, ze hebben een zoon. Hij is een bekende gymnast bij sportclub Maccabi en neemt deel aan internationale competities. **Oscar** is de eerste Joodse piloot in het Belgisch leger. Na een oefening raakt hij verwond en verminkt aan zijn gezicht. Daardoor wordt hij niet als piloot toegelaten bij SABENA en blijft hij bij het leger. Bompa **Robert** is de jongste van de vier. Dankzij de inzet van zijn familie kan Robert rechten gaan studeren aan de ULB, waar hij zijn doctoraat zal verkrijgen in 1937. Hij begint te werken als jonge advocaat bij de balie van Antwerpen. Kort daarop begint de oorlog en wordt hij, omdat hij Joods is, verbannen van de Orde van Advocaten. Robert wordt in 1939 opgeroepen bij de algemene mobilisatie en dient tijdens de 18-daagse veldtocht.

Naar Brazilië

Om aan de Duitse anti-Joodse wetten te ontsnappen, vluchten de verliefde Boma en Bompa eind 1940 naar Brazilië via Frankrijk, Spanje en Portugal. Daar zullen ze trouwen en twee kinderen krijgen. Helaas kan Bompa in Brazilië zijn beroep als advocaat niet meer uitoefenen.

Turnkampioen
Simon Borisewitz, ca. 1935.

Jacques Borisewitz en zijn vrouw Hilde voor de sportwinkel Bonbony.

Hij blijft in contact met zijn familie door een intense briefwisseling met liefdevolle boodschappen. In de dozen hebben we brieven teruggevonden aan en van zijn mama Paulina en zijn drie broers die in Antwerpen zijn gebleven, samen met hun echtgenotes en kinderen. In het begin lukt het om via gewone briefwisseling te communiceren. Zo staat er in een brief van de familie uit Antwerpen, geschreven in november 1940:

“Liefste Friedel, Robby [Robert], door jullie beide brieven van 30 oktober en 4 november die vanmorgen tegelijk aankwamen waren we allen in de hoogste hemel. Wees gerust wat ons betreft. We hebben voorlopig niet te klagen en houden er ook den moed in. Je doet slim jezelf te verzorgen met goede nachtrust en eetlust. We omhelzen jullie hartelijk. Vele kusjes van ons allen klein en groot.”

Vanaf februari 1942 lukt de communicatie tussen Brazilië en de familie in Antwerpen enkel nog via telegrammen van het Rode Kruis. In

compacte boodschappen van maximum 25 woorden verneemt Bompa hoe het met zijn moeder en broers gaat. Paulina schrijft in mei 1942:

“Liefste Friedel Roby Allen steeds gezond Van jullie geen nieuws Oscar schreef éénmaal Sluiten winkels deze week Kleine Sylvainopperbest [in één woord om de limiet van 25 woorden te behouden] schrijven jullie Olga? Kusjes Mama”

Ondanks de angst en onzekerheid blijven de berichten hoopvol. Paulina schrijft op 17 maart 1943:

“Liefste Friedel Roby sinds juli [1942] geen nieuws meer van jullie Noch van de anderen Wij overigen steeds tezamen Houden stand blijven moedig Vele kusjes Mama”

Op 25 februari 1944 slaat de toon stilaan om:

“Steeds zonder nieuws van jullie en Jacques. Zijn gelukkig gezond. Behelpen ons zo goed mogelijk, al is het moeilijk. Kusjes, Mama”

In september 1944 komt er een telegram van het Rode Kruis terug met de boodschap dat de familie “est parti pour une destination inconnue”, is vertrokken naar een onbekende bestemming. Ook een brief die Robert op 6 november 1944 stuurt, komt in april 1945 tevergeefs terug:

“Il ne nous manque rien, seulement vous... Depuis presque un an, je suis sans nouvelles de vous... Entretemps, j’espère recevoir des nouvelles réconfortantes car mon âme et mon esprit ont déjà été assez troublés, ignorant le sort de mes biens aimés.”

“Niets ontbreekt, alleen jullie... Sinds bijna een jaar heb ik niets van jullie gehoord... In de tussentijd hoop ik troostend nieuws te ontvangen, want mijn ziel en mijn geest zijn al genoeg gekweld, niet op de hoogte van het lot van mijn geliefden.”

De noodlottige zomer van 1942

Wat is er gebeurd? Door een anti-Joodse wet van de Duitse bezetter wordt de familie Borisewitz in 1942 verplicht haar winkel te sluiten. Jacques vertrekt uit Antwerpen onder verschillende schuilnamen (Jacques Bonbony en Jacques Bogaerts) in de hoop dat de rest van de familie hem zou achterna komen. Hij wordt gearresteerd aan de Franse grens. Via de Vél d’Hiv wordt hij gedeporteerd naar het vernietigingsskamp Auschwitz-Birkenau waar hij vermoord wordt. In de Vélodrome d’Hiver in Parijs worden in juli 1942 duizenden Joden verzameld om te worden gedeporteerd.

Simon wordt aangeworven als turnleraar in Joodse scholen in Antwerpen en Brussel. Hij geraakt bij het verzet. De trajecten tussen beide steden gebruikt hij om voedselbonnen aan ondergedoken Joodse families uit te delen.

Om aan de deportatie te ontsnappen verhuizen Paulina, Simon en zijn familie en de familie van Jacques in september 1943 naar een onderduikadres in Hoboken. Tijdens een van zijn verzetsactiviteiten in maart 1944 wordt Simon gearresteerd, gevolgd door de rest van de familie. Ze worden via Kazerne Dossin naar Auschwitz-Birkenau gestuurd. De drie kinderen – de twee zonen van Jacques en de zoon van Simon – worden overgebracht naar Joodse weeshuizen en overleven de oorlog.

Oscar wil ondanks zijn oude blessures deelnemen aan de oorlog tegen nazi-Duitsland en vliegt in 1940 van Zuid-Frankrijk naar Marokko. Later wordt hij door de collaborerende Franse politie in een gevangenkamp midden in de woestijn opgesloten. Hier wordt hij wegens zijn religie vernederd en mishandeld, waardoor hij

Oscar Borisewitz is piloot bij het Belgische leger, 1939.

depressief wordt en zich uiteindelijk in juli 1942 van het leven beneemt. In 1966 organiseert Bompa de repatriëring van Oscars lichaam naar België. Hij laat ook diens naam toevoegen aan het monument gewijd aan gesneuvelde Belgische piloten tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Een bureau vol herinneringen

Bompa Robert is na de oorlog via briefwisseling in contact gebleven met Anna, de vrouw van Simon, de enige die levend van de dodenkampen terugkomt. Ze kan ontsnappen tijdens een dodenmars vanuit het concentratiekamp Ravenbrück. Amerikaanse troepen vangen haar op. Op 24 mei 1945 begint haar reis naar huis. Anna schrijft bij haar terugkeer in België een brief aan Bompa Robert.

“Brussel, 13 juni 1945,

Mijn liefste Friedel en Robie,

Ik heb jullie zoveel te schrijven uit mijn treurige geschiedenis uit Polen en Duitsland. ... Sinds veertien dagen ben ik al terug uit de hel (en woon voorlopig bij mijn lieve tante te Brussel) ... Tot nu toe ben ik d’enigste van gansch onze familie die teruggekomen is.(...)”

Anna heeft na haar terugkeer nog hoop de familie terug te zien. Op een dag hoort ze op de radio dat Simon levend is, maar dat bericht blijkt vals te zijn. Simon belandt tijdens de dodenmarsen in het concentratiekamp Ebensee (Mauthausen) en sterft daar door ontbering en dwangarbeid. Zo gaat de tijd voorbij, tot ze alle hoop verliest dat iemand nog zou terugkomen.

Anna is wel herenigd met haar zoon Sylvain en met René en Armand, de kinderen van Jacques en Hilde. Het weerzien is helaas van korte duur. Anna overlijdt aan tuberculose in 1951. Haar zoon wordt geadopteerd in de Verenigde Staten. De kinderen van Jacques en Hilde worden opgevangen in Engeland door Olga, een nicht van Robert, en haar man.

Bompa Robert en zijn gezin keren in 1968 vanuit Brazilië terug naar Antwerpen.

In zijn bureau, met zijn documenten, is Bompa Robert blijven leven met zijn familie, omringd door hen die hij moet missen.

Robert en Elfriede trouwen op 6 april 1941 in Rio de Janeiro. Mama Paulina is toch een beetje aanwezig.

AUTEUR(S)

Chris Cleiren

DE BERLIJNSE TUINMUUR

“Waar komt toch al dat beton vandaan?” Het is 1986. Samen met mijn broer speel ik graag op de boerderij van mijn grootouders, de Prinshoeve in Ekeren.

Tuinmuur op de Prinshoeve.

Dwars door de tuin loopt een zandpad naar een grote moestuin met fruitbomen. In een hoek bij de serre kweekt mijn grootmoeder gladiolen. Zij weet echt alles te verfraaien met bloemen. Op verschillende betonblokken op het erf bloeien oranje afrikaantjes in potten en aan de logge betonnen tuinmuur hangen afgedankte klompen met rode geraniums. De ‘Berlijnse muur’ noemt mijn grootmoeder hem. “Dat is allemaal nog van ‘den Duits’”, zegt ze.

Vele jaren later, na het overlijden van mijn grootouders en de verkoop van de boerderij, neem ik de dozen met het familiearchief mee naar huis. De klimmuur uit mijn jeugd, die sinds de jaren 60 de tuin van het erf scheidt, blijkt opgetrokken uit holle betonblokken afkomstig van een Duitse Feldmassige Ausbau (FA) schuilbunker uit de Tweede Wereldoorlog. Tussen oude rekeningen van landbouwwerktuigen, huwelijkstelegrammen en familiefoto’s, vind ik ook een stapel documenten uit de oorlogsjaren 40-45, waaronder een reeks ‘Bescheinigungen’. Deze, door mijn grootvader aangevraagde attesten van het Duitse leger, dienen vermoedelijk om pachtvermindering te bekomen. Ze bevestigen in ieder geval de familie verhalen over in beslag genomen gronden en ingekwartierde Duitse soldaten. Langzaam raakt mijn beeld van het leven op de Prinshoeve tijdens de Tweede Wereldoorlog scherpgesteld.

Afweergeschut in de wei

‘Den Duits’ arriveert op 20 juli 1940 op de Prinshoeve en eist meteen 10 hectare landbouwgrond op voor de oprichting van militaire installaties. Op het erf worden barakken opgetrokken en in de omliggende weilanden worden stellingen voor afweergeschut opgesteld, compleet met zoeklichten, afliuisterposten en munitieopslagplaatsen. In augustus 1940 is er een eerste nachtelijke beschieting met mitrailleurvuur door Engelse vliegtuigen waarbij twee Duitse soldaten worden gedood. Met de voortdurende bombardementen op de Antwerpse haven en fabrieken en de beschietingen van de Duitse stellingen aan de Prinshoeveweg zal het ‘gewone’ leven in Ekeren lang gevaarlijk blijven. Hoewel het landbouwbedrijf van mijn grootvader met pakweg veertien melkkoeien, wat varkens, kippen en twee Brabantse trekpaarden eerder bescheiden is, heeft de opeising een aanzienlijke impact op de werking van het bedrijf en de opbrengst van

René Cleiren en Virginia Aerden op hun huwelijk, november 1942.

O.U.den 13, November, 1942.

B e s c h e i n i g u n g :

Dem René C L E I R E N , Ekeren Donk, Prinshoeveweg 13, wird hiermit bescheinigt, dass für die Stellung der Dienststelle N^o L 51510 . . vom . 30, September, 42 bis 8, November 1942 . Zehn (IO H) Hectar Land in Anspruch genommen wurden.

Oberleutnant u. Batterieführer
Unterschrift u. Dienstgrad.

Driemaandelijks attest, opgesteld door de batterijcommandant, 1942.

de melkronde. Als in september 1940 de melk wordt gerantsoeneerd, stijgt de vraag naar eieren. Mijn grootvader gaat ernaar op zoek en trekt per fiets langs boerderijen in Kalmthout en Essen. Op de Moerkant in Essen vindt hij niet alleen zijn eieren, maar ook de liefde van zijn leven.

Het jonge paar trouwt in november 1942. Maar welke financiële zekerheid kan mijn grootvader zijn bruid bieden? In september 1942 heeft hij zich al tot het gemeentebestuur van Antwerpen - bureel opeisingen, gericht met een vraag tot schadeloosstelling. Zijn vraag wordt een week later afgewezen door burgemeester Delwaide. Het Ministerie van Financiën - Dienst der Opeisingen voor de bezettende overheid, voorziet geen vergoeding voor opeisingen die een louter militair karakter hebben. In november 1942 wendt hij zich nog eens tot de Duitse militaire bevelhebbers, maar ook die aanvraag wordt afgewezen: dergelijke schade moet worden beschouwd als oorlogsschade.

Kapotte wijnflessen

Ondertussen probeert het gezin zo goed als het kan de bezetting en het oorlogsgeweld door te komen, met de Duitse Wehrmacht vlakbij. Regelmatig worden ze weer aan de oorlog herinnerd als 's nachts de sirene van het luchtalarm loeit en het afweergeschut in actie komt. Maar ook overdag is de Wehrmacht niet te ontlopen. Naast slaapvertrekken

De legerkantine op
het erf van de Prinshoeve,
1941-1944.

en sanitaire installaties bevindt zich niet ver van het woonhuis ook een legerkantine voor de manschappen en officieren.

Op oude foto's is een gezellig ingerichte bar te zien, met in de kast achter de tapinstallatie zelfs een paar champagneflessen. Van de schaarste en rantsoenering die mijn grootouders kennen, is geen sprake. Soms komt mijn grootvader wel eens in die kantine om aan de soldaten informatie te ontfutselen - of chocolade. Op een avond voert hij de barman dronken, drukt dan een paar wijnflessen achterover en gooit die uit het raam van de achtergevel zijn moestuin in. Jammer genoeg gooit hij iets te hard en vallen ze een na een stuk. Over zijn gemiste heldendaad zal hij later nog vaak grappend vertellen aan mijn vader.

In 1944, met de op til staande bevrijding van de Antwerpse haven, nemen de gevechten en beschietingen in Ekeren toe. Als tijdens het melken in de weide de kogels mijn grootvader en de knecht om de oren vliegen, moeten ze dekking zoeken achter de spoorwegberm. Dagenlang durft niemand op straat of naar de weilanden. Wanneer de Duitsers zich terugtrekken, verschijnt de SS op de boerderij. Ze komen de militaire installaties onklaar maken. Als ze weer vertrekken, rent Fikkie de waakhond hen blaffend achterna. Een SS'er op de fiets kijkt om, trekt zijn pistool en schiet hem koudweg neer.

Luchtfoto van de
Prinshoeve door de RAF,
25 mei 1944.

Graan in de soep

Pas in 1953 dient mijn grootvader opnieuw een schadeclaim in, nu bij het Ministerie van Wederopbouw. Dit keer gaat het niet alleen om de schade aan afsluitingen van weilanden en akkers en de sinds 1940 misgelopen teelten. De claim draait ook en vooral om de hoge afbraakkosten van de militaire installaties. Heel wat achtergebleven materiaal wordt in de jaren 60 gebruikt om de boerderij te moderniseren. Daar lopen nu ook vijf zonen rond. Er wordt een badkamer geïnstalleerd met een rest Duitse witte tegels en de woonkamer krijgt een vals plafond van houten platen uit de kantine. Zo sijpelt het graan vanop zolder niet langer tijdens het eten in de borden met grootmoeders soep.

De omvang van de basis op de Prinshoeve, met al dat beton dat mij als kind heeft verbaasd, wordt echt duidelijk als ik enkele slordige notities vergelijk met een onlangs opgedoken foto. De aantekeningen vermelden maar liefst 48 gemetselde munitieopslagplaatsen, 7 stellingen voor afweergeschut in zand versterkt met beton, 350 meter verharde wegen van 3 meter breed en 25 barakken voor het verblijf voor de ruim 150 tot 200 manschappen en officieren. Op de luchtfoto, genomen door een Engels spionagevliegtuig, zie ik alles voor het eerst daadwerkelijk staan. Gelukkig voor mijn familie is het bij deze spionage uit de lucht gebleven en is de boerderij nooit gebombardeerd.

AUTEUR(S)

Peter Thièry

STRAKS KOMEN ZE

We hebben de verhalen gehoord van onze pa. ‘Den Bompa’ heeft in het verzet gezeten. ‘Den Bompa’ heeft tegen ‘den Duits’ gevochten. ‘Den Bompa’ heeft ‘in ’t kamp’ gezeten. Pa wil niet naar Breendonk, want daar is bompa zozegd gefusilleerd.

Albert Thiéry.

De ware toedracht van die verhalen is nu aan het licht gekomen. Albert Thièry is inderdaad een verzetsstrijder en geëxecuteerd door de Duitse bezetter. Veel feiten zijn nog niet bekend. Maar als ik wat wel bekend is, aanvul met mijn eigen inbeelding, stel ik me de laatste ogenblikken van mijn grootvader als volgt voor.

De laatste woorden

“Plonk!...” Het holle, kille geluid van een vallende waterdruppel galmt door de cel. Een rat, die zich net aan vuiligheid te goed wil doen, schrikt op en vlucht de duistere ingewanden van de gevangenis in.

Het is 9 september 1943 en het is er koud. Tijdens de onvergeeflijke menselijke schande die men in latere jaren de Tweede Wereldoorlog zal noemen, zijn grondstoffen schaars en is er geen steenkool meer om het kale, lelijke gebouw in Maria-ter-Heide te verwarmen. Een kille wind waait met een naargeestig geloei door de gebroken glazen ruitjes achter dikke, met afbladderende verf bedekte tralies.

Het gebouw is verlaten, of beter: bijna verlaten, want in een cel zit nog een man, moederziel alleen. Hij schrijft moeizaam een paar woorden met houtskool op een vergeeld stukje papier. Honger, uitputting en kou laten zijn handen beven. Het zijn zijn laatste woorden, weet hij, want straks komen ze.

De man, die in een vroeger leven Albert Thièry is geweest, zit gebroken op een krukje naast zijn gevangenisbrils. Zijn haveloze grijsachtige gevangenisuniform hangt mistroostig rond zijn uitgemergelde lichaam. Zijn ooit zo sterke armen zijn nog slechts met moeite in staat om de houtskool vast te houden. Zijn benen, die hem ooit toelieten om te rennen en springen, lijken nog nauwelijks in staat om zijn magere ribbenkast en kalende hoofd te dragen.

Verzet met hand en tand

Ooit is hij een sterke man geweest, een smid, en later een officier in het verzet. Hij heeft zich al vroeg voorgenomen om zich met hand en tand te verzetten tegen de bezetter en tegen ‘de zwartzakken’ die met hem collaboreren. Tegen de Duitsers, die ondanks hun misleidende propaganda, mensen brutaal uit hun huizen sleuren en die in hun glimmende laarzen door de straten van Antwerpen marcheren, alsof zij de baas zijn... Om de dooie dood niet!

Hij heeft Joden helpen verstoppen onder de vloer van de fabriek die zijn grootvader heeft gesticht. Mensen van wie alles is afgenomen en met als enig vooruitzicht verdrukking en uiteindelijk een gruwelijke dood onder de hiel van het nationaalsocialisme. Als hij aan die angstige gezichten denkt, weet hij dat hij juist heeft gehandeld.

Hij heeft wapens, voeding, plannen en alles wat het verzet maar kan helpen gestolen. Hij heeft inlichtingen verzameld en via een zendpost doorgegeven aan Engeland. Hij heeft dingen gedaan waar hij niet trots op is, dingen die hij nooit zou uitspreken of toegeven aan zijn geliefden... Maar ach, die kans zou hij nu toch niet meer krijgen. Verraden of door stom toeval is hij opgepakt, met plannen van de scheepswerf Cockerill op zak.

Liever de dood dan verraad

Na een paar dagen in de gevangenis van Antwerpen volgen vijf maanden Breendonk. Martelingen, ondervragingen, eindeloze gesnauwde en gebrulde vragen en bevelen, zowel in het Duits als in het Vlaams. Amper voedsel of water en de eindeloze cyclus van martelen en vragen, vragen en bevelen... Uiteindelijk is zijn lichaam gebroken. Enkel zijn lichaam, want hij heeft niets losgelaten. Zijn geest weigert koppig om ook maar een woord te spreken. Liever de dood dan zijn kameraden in het verzet te verraden. Hij wordt er ziek van. Twee maanden brengt hij door in het militair hospitaal in Grimbergen. Twee maanden uitstel van executie. Na zijn terugkeer in de gevangenis van Antwerpen in de late zomer van 1943 is er geen ontsnappen meer aan.

Deze morgen is hij hier terechtgekomen, eenzaam in de dodencel in Maria-Ter-Heide. Er is zagezegd over hem geoordeeld in de rechtbank. Een stelletje Duitsers bij mekaar, die voor de show een proces hebben gevoerd, maar de strafmaat ligt al op voorhand vast. Hij heeft hen te veel last bezorgd.

Doodstraf voor verraad. Als hij nog de kracht zou hebben gehad, zou hij lachen. Verraad, alsof hij ooit maar een teken van trouw aan de bezetter heeft getoond. Neen, hij heeft geen spijt van wat hij gedaan heeft. Hij is trots, trots dat hij zijn vaderland op zijn eigen, unieke wijze heeft geholpen, trots op de levens die hij heeft gered... En terwijl dit allemaal in zijn uitgeputte, uitgehongerde brein speelt, bijna als een halfvergeten droom of een waanidee, krabbelt hij zijn laatste woorden, want straks komen ze.

Het is zover

Ze zijn er. Het droge 'klak-klak'-geluid van een metalen sleutel die een stalen deur opdraait, het holle, onheilspellende bonken van laarzen op de betonnen vloer. Het bonken komt zijn richting uit, luider en luider. Hij kijkt niet op, zelfs niet als zijn celdeur open ratelt. Enerzijds heeft hij de kracht niet meer, anderzijds wil hij zijn laatste

herinneringen niet bezoedelen met het beeld van zijn executiepeloton.

Zes mannen staan aan zijn deur. Een officier, vier soldaten en een priester. De priester vraagt of hij nog wil biechten en begint, als het antwoord uitblijft, monotoon de laatste sacramenten te neuzelen. Hij zou die zwarte kraai liefst in zijn gezicht spuwen, maar zijn mond is te droog. De soldaten dringen zijn cel binnen en binden hem de armen op de rug. Als in een onhandige klucht, want de cel is te klein voor vier grote, weldoorvoede mannen. Met vijf zijn ze, als hij zijn eigen uitgemergelde zelf meetelt.

Dan is het zover. Hij krijgt het bevel te 'lopen', met een soldaat voor hem, een achter hem en een aan zowel zijn linker- als rechterkant. Alsof hij nog zou kunnen, zou hij willen ontsnappen. De macabere stoet wordt voorafgegaan door de priester, de officier sluit de rij. Hij wordt het binnenplein opgeleid, waar een dikke houten paal in de grond staat.

Vuur!

De soldaten duwen hem ruw tegen de paal en binden hem vast. Traditioneel worden hem een blinddoek en een laatste sigaret aangeboden. Hij weigert beide. De vier soldaten stellen zich op in tirailleurslinie met de geweren gericht op zijn ontblote hals en borst. De officier zet zich ruim buiten het schootsveld. De priester, blijkbaar een man met een zwakke maag, staat met het gezicht van hem afgewend ergens aan de rand van het binnenplein wat verloren met zijn voeten te schuifelen. De officier leest nog een laatste keer het vonnis voor en geeft dan het bevel te schieten.

Vuur! Vier loden vuisten raken hem tegelijkertijd in de borst. De kracht van de inslag werpt zijn magere rug hard tegen de paal. Hij voelt iets langs zijn borst lopen. Er is geen pijn, maar hij voelt het kleine beetje kracht dat hem nog rest onherroepelijk uit zich wegvloeien. Zijn blikveld vernauwt zich, het wordt steeds donkerder. Wat in werkelijkheid nog geen seconde duurt, lijkt hem een eeuwigheid. Een laatste gedachte flakkert op in zijn stervende brein: zou ooit iemand zich herinneren dat hij, Albert Thièry, vocht en stierf voor de verlossing van zijn vaderland?

9-9-43

BUDEPSEN ZUSTES
VROUWEN KINDEREN
VAAK WIL TOTLIDEN

ALBERT

De afscheidsbrief van Albert Thiéry aan zijn familie, 9 september 1943.

AUTEUR(S)

Dorien Verlinden,
(met hulp van) Melina Mans

WIE SCHRIJFT DIE BLIJFT

Ik wil weten waar ik vandaan kom. Dat bereik je niet door de geschiedenis van één persoon uit je familie uit te pluizen. Nochtans voel ik een diepe connectie met iemand die ik nooit gekend heb, mijn overgrootvader. Heinrich Chaskel Simon Rechtschaffen. Wie bent u? Wat heeft u doorstaan? Waarom?

Heinrich in de tuin.

Mijn overgrootmoeder, Adele Skerath, stierf op 1 januari 2002. Ik was negen toen. Ik heb altijd vol interesse geluisterd naar de weinige momenten dat de Nanny, want zo noemden we haar, vertelde over haar leven. Ze was getrouwd met een Joodse man en had zich daarvoor bekeerd tot het jodendom. Maar het was pas jaren later dat ik besepte wat dat voor haar had betekend.

In onze familie werd er vroeger weinig gepraat over de oorlog. En ook een gesprek over Heinrich werd vaak vermeden. Meer dan enkele verhalen of weetjes kreeg ik niet te horen, en die werden ook telkens herhaald. Alsof er niet meer te vertellen was. “Hij was uitgever van een Joodse krant in Antwerpen.” “Hij is gevlucht met een groep Joden en zou zijn verraden en opgepakt aan de grens met Zwitserland.” “Hij is gestorven in Auschwitz.” Van dat laatste had de Nanny namelijk officiële verklaringen ontvangen, opge maakt in de jaren 60.

Een verzwegen leven

Hoe begin je te zoeken naar het leven van een overleden man? Mijn eerste stap was een bezoek aan Kazerne Dossin in Mechelen, een doorzendkamp tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ik had niet verwacht om hier zijn naam tegen te komen, maar plots verscheen hij op een interactief scherm waarop je kon zoeken op naam. ‘JODENREGISTER Heinrich Chaskel Rechtschaffen’ ... En dan word je even stil.

Ik nam contact op met het archief en een dag later kreeg ik een bestand opgestuurd met een honderdtal documenten. Ongelofelijk! Toen ik die documenten in mijn handen had, besepte ik dat ik daadwerkelijk het verhaal van mijn overgrootvader kon gaan onderzoeken. Dit had ik nooit durven dromen.

Op 18 september 1942 om 8u55 vertrok Konvooi 34 vanuit Drancy richting Auschwitz met in de beestenwagons duizend Joden, waaronder mijn overgrootvader. De reis duurde twee dagen en op 20 september 1942 arriveerde trein DA 901/29 in Auschwitz.

In februari 2017 ben ik met mijn moeder naar Krakau gereisd om het concentratiekamp Auschwitz-Birkenau te bezoeken. Het was een bizarre ervaring. Je voelt alles en niets tegelijk. Maar één gevoel was voor mij klaar en duidelijk, mijn overgrootvader was hier nooit geweest.

Niet zomaar een naam - houtskool op papier.

Dezelfde horizon

Later kwam ik te weten dat Konvooi 34 had moeten stoppen bij Kozle, twee stations voor Auschwitz. Alle mannen tussen 15 en 50 moesten uitstappen en werden naar werkkampen gestuurd. Heinrich verjaarde die dag, hij werd 46. Getuigen verklaarden dat het midden in de nacht was en pikdonker. Ze moesten over een groot veld wandelen, niet wetende waar naartoe, wat er op die wei stond, waar ze hun voeten neerzetten.

Ook dat station ben ik gaan bezoeken. En dan zit je daar, in diezelfde wei. Je ziet diezelfde horizon die misschien ook voor hen zichtbaar werd bij dageraad. Op dat moment vroeg ik me af: waar en wanneer ben je gestorven? In een van de werkkampen? Onderweg, van honger of koude? Of door een kogel? Misschien toch in Auschwitz? Gaskamers of ontbering?

Zou je gezin je 46ste verjaardag gevierd hebben? “Papa is jarig, papa komt later wel terug thuis.”

Dorien op treinsporen
in Kozle, Polen.

“En dan zit je daar, in diezelfde wei.
Je ziet diezelfde horizon die misschien
ook voor hen zichtbaar werd bij dageraad”

Gedreven schrijven

Ondertussen weet ik dat de krant waarvoor mijn overgrootvader schreef, en ook eindredacteur van was, De Joodsche Gazet heette, later Waarheid en Recht. Deze krant was maar een van de zovele, want hij was ook journalist en correspondent voor verschillende internationale dagbladen zoals Der Ruf, Volkswacht, Dortmunder, General Anzeiger, Berliner Tageblatt, Yiddische Presse, Wiener Tag, Jewish Daily Bulletin en Le Matin. Wetende dat hij dus een gedreven schrijver was, was het enorm fijn om zijn stem eens te horen via zijn pen. En die komt duidelijk naar boven in zijn artikel getiteld “Dat zijn dan Joden”.

De Deutsche psychopaten hebben stilaan de wereld een Jodenprobleem opgedrongen. Door radio, pers en propaganda hebben ze bijna de heele wereld met het antisemitisme besmet. Men moet blind zijn om niet te zien dat de vijandelijkheid tegen de Joden, ook hier een grooten voortgang gemaakt heeft. (...)

De gezamenlijke Belgische pers echter bleef passief. Ze deed bitter weinig om een dam op te werpen tegen de antisemitische vloedgolf. Het eenige wat ze deed was, op enkele uitzonderingen na, geen antisemitische artikelen opnemen, in plaats van haar kolommen open te stellen voor juiste berichtgeving of opklaring. Ze wilde zich niet blootstellen. Dat woord speelt bij onze « vrienden » een groote rol en allen, ja allen, weten daar redenen voor op te geven. (...)

De Jodenkwestie is zeer aktueel. Men spreekt over ons. Men schrijft over ons. Men looft en hekelt ons. De hersenen van alle menschen zijn met ons bezig. De draad van het Jodenprobleem loopt van de geleerde tot bij de W.C.-juffrouw. De marktvrouw, de melkboer, de slager, de portier hebben een eigen opvatting van het Jodenprobleem. We zijn van zoo'n gewicht voor hen dat ze hun levensavond niet rustig kunnen besluiten, als zich met ons niet bemoeien. (...) Joden hier, Joden daar. Joden voor, Joden achter. Goede Joden, slechte Joden. Al deze woorden wisselen af, rapper dan men van hemd verwisselt. Voor de eenen zijn we een Bijbelsch volk, voor de anderen een wetenschapsvolk, voor derden een volk met een niet te miskennen handelsgeest; voor weer anderen een volk van uitvinders en opbouwers. Maar dan zijn we voor een verdere categorie een volk van ontbinders, van parvenus, van dieven en boeven, van luizen en ongedierte en van nog zooveel mooie dingen meer. Men let op ons, men let op

onzen handel en wandel. Als we gaan, dan hebben we de gewoonte het eene been voor het andere te zetten. Spreken we, dan openen we daarvoor onzen mond, en dan, o gruwel, gebruiken we onze armen om te bewegen. Hier zijn we te luidruchtig, daar zijn we dan weer te stil. Zitten we in een koffiehuis, dan doen we dat zoo, dat men ons moet zien. Willen we ons laten zien, dan betooveren we onze omgeving, opdat men ons niet zou zien. Trekt Chamberlain naar München, dan is dat onze schuld. Blijft hij thuis, dan ligt dat ook aan ons. Stuurt Roosevelt een boodschap aan onze Italiaansche en Deutsche vrienden, dan hebben wij dat gedaan. Wordt er in Frankrijk een spionagezaak ontdekt, dan is dat zeker een Joodsche opzet. Worden er miljoenen besteed aan steekgelden voor toonaangevende bladen, en partijmannen, dan zijn dat de Joden die dat geld uit Duitschland leveren. Winnen extremistische partijen veld, dan zijn wij de oorzaak daarvan. Verliezen ze stemmen, dan zijn de Joden daar ook de schuld van, daar ze het volk hebben opgehitst. Komt er een linksche regeering aan 't bewind, dan is dat een Joodsche regeering; volgt daarop dan een rechtsche regeering, dan werd de voorgaande door de Joodsche kapitalisten ten val gebracht.

De hersenen van een beroeps-antise-miet moeten er verwonderlijk uitzien. Hij droomt van bloed, natuurlijk van Joodsch bloed, van Joodsch bezit, van Joodsche rijkdom en hij troost zich met de gedachte hoe schoon het zou zijn Joodsch bloed te zien of zich Joodsch geld en Joodschen rijkdom toe te eigenen; als analfabeet minister en heerscher te worden van de onderwereld.

Willen we ons assimileeren, dan zegt men dat we ons opdringen. Dragen we een kaftan, dan willen we ons niet assimileeren.

Gaan we naar de schouwburg, dan ziet men ons. Gaan we er niet naartoe, dan werpt men ons voor de voeten, dat we afzijdig blijven van het geestelijk leven in het land. Nemen we deel aan den opbouw van het land, dan zegt men dat we vreemden zijn en naar Palestina moeten trekken. Willen we naar Palestina, dan hitst men de Arabieren tegen ons op. En zoo kunnen we voortgaan tot in 't oneindige. (...) Ja, ja, we zijn een « uitverkoren » volk. We wenschen meer dan eens dat men dat etiket van ons afnemen om het te geven aan diegenen, die meenen dat ze beter zijn dan wij. Wanneer dan opnieuw tweeduizend jaar zullen verlopen zijn, zullen we hen dan de vraag stellen, hoe ze zich als « uitverkorenen » gevoeld

hebben, en we zullen dat zonder leedvermaak vragen. (...)

We kunnen dus alleen zeggen: « Stel u bloot voor uw eigen belangen, behartig de belangen van uw land, laar niet toe dat men, met antisemietische holle leugen de vrijheid en de onafhankelijkheid van uw land knevelt. Thans lacht Dr. Goebbels U uit. Zorg er voor dat hij morgen over u niet zegeviere, want achter hem stappen de bruine laarzen op, die alles met de voeten treden en vernietigen, wat op hun weg ligt! »”

‘Dat zijn dan Joden’, door H. Rechtschaffen Waarheid en Recht, 3de jaargang Nr 69, 21 juli 1939

De man die dit schreef was iemand die niet rond de pot draaide. Hij was bloedeerlijk, rechtuit en had een doel. Onbevreesd schreef hij deze woorden, in het besef dat hij nauw in de gaten werd gehouden door de Belgische overheid. Ja, ik ben fier op mijn overgrootvader.

Intussen is ook mijn oma overleden. Het laatste wat zij zich herinnerde dat haar vader tegen haar had gezegd, was: “Wenn ich zurückkomme, bringe ich dir ein Schirmchen”, “Als ik terugkom, breng ik je een parapluutje mee”.

Ik hoop dat ze daarboven weer samen zijn, en dat hij kan uitleggen waarom hij nooit terug kon komen, waarom ze dat parapluutje nooit heeft gekregen.

Woord van dank

Bedankt aan alle families die meeschreven, Ingrid voor de schrijfadviezen, Matthias voor de puntjesop de i, Eva voor de prachtige tekeningen en Lander voor de vormgeving.

Bronnen

De auteurs gingen op zoek naar informatie bij familieleden in het eigen familiearchief, het FelixArchief, Rijksarchief te Antwerpen, het Rijksarchief te Beveren, de Dienst Archief Oorlogsslachtoffers, het CegeSoma – Studiecentrum Oorlog en Maatschappij, het Algemeen Rijksarchief, de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, de collectie van het museum Kazerne Dossin en Arolsen Archives.

Aanvullende literatuurverwijzingen

De lepel - Harry Mauer

Résistance. Père Bruno Reynders, Juste des Nations. Bruxelles: Les Carrefours de la Cité, 1993.

“Van Romeo aan Juliette” – Rita Romeo

Rely, Achille. *Geen oorlogskruis voor Mortsel: de ramp van 5 april 1943.* Antwerpen: MIM, 1993. pp.54-63.

Van Antwerpen naar Congo – Janine Cassen

De Vlam, Sarah. *Passage Pyreneeën: een vergeten verhaal van Belgische vluchtelingen tijdens de Tweede Wereldoorlog.* Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2020.

Brieven die van liefde spreken, liegen niet - Ludo Delbon

De brieven, met foto's en voorbeelden van de originelen, zijn in eigen beheer uitgegeven bij Brave New Books, ISBN 9789464188073 en verkrijgbaar op bestelling bij elke boekhandel.

Brief aan Gerda – Daniel Vuijsteke

Het boek van Gerda Bikales verscheen in 2004 onder de titel *Through the Valley of the Shadow of Death. A Holocaust Childhood* bij iUniverse, Inc., Lincoln, NE 68512 (USA).

Berlijnse tuinmuur – Chris Cleiren

Bresseleers, Frans en Hendrik Kanora. *Ekeren in de Tweede Wereldoorlog 1940-1945: oorlogsdagboek.* Ekeren: Davidsfonds, 1947. pp. 38-9.

Voor wie zich verder wil verdiepen in de Tweede Wereldoorlog in Antwerpen en de eigen familiegeschiedenis zijn de volgende werken een goed vertrekpunt

Aerts, Koen. *Was opa een nazi? Speuren naar het oorlogsverleden.* Tielt: Lannoo, 2017

Saerens, Lieven. *Vreemdelingen in een wereldstad: een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944).* Tielt: Lannoo, 2000.

Seberechts, Frank. *Vechten voor de vrede: Antwerpen, 1944-1945.* Kalmthout: Polis, 2019

van den Wijngaert, Mark. *België tijdens de Tweede Wereldoorlog.* Antwerpen: Manteau, 2015.

Van Doorslaer, Rudi. *Gewillig België: overheid en jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog.* Brussel: Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij, 2007.

Van Goethem, Herman. *1942, het jaar van de stilte.* Kalmthout: Polis, 2019.

Fotoverantwoording

Alle foto's en documenten komen uit de privécollecties van de respectievelijke auteurs met uitzondering van:

p.17 FelixArchief - Stadsarchief Antwerpen, 2001#104

p.23 foto Lander De Coster

p.31 collectie Koninklijke Heemkundige Kring Mortsel

p.53 FelixArchief - Stadsarchief Antwerpen, 2803#534

p.55 FelixArchief - Stadsarchief Antwerpen, 481#254773

p.72 foto Lander De Coster

p.77-78-79-80-81 Kazerne Dossin, fonds Borisewitz, KD_00577

p.87 collectie Documentatiecentrum Antwerpen Noorderdokken

Colofon

Angst en Liefde Familieherinneringen aan de Tweede Wereldoorlog in Antwerpen

Stadskronieken zijn erfgoedverhalen over Antwerpen en de Antwerpse districten, verzameld en geschreven door een groep bewoners of een vereniging.

In een Stadskroniek tekenen zij zelf een stukje stadsgeschiedenis op. ErfgoedLab Antwerpen begeleidt hen daarbij.

Meer informatie?

Kijk op antwerpen.be/stadskronieken

Auteurs: Harry Mauer, Aline Rosenblum-Mauer, Eric Mauer, Carl Aernout, Julia van der Velden, Rita Romeo, Janine Cassen, Ludo Delbon, Emmanuel Van Marsenille, Daniel Vuijsteke, Simonne Jeursen, Eliane Van Ooteghem, Charles Vergauwen, Muriel Klein, Tania Klein, Chris Cleiren, Pieter Thiéry, Dorien Verlinden, Melina Mans.

Cöördinatie: Hazel Waeterschoot

Eindredactie: Matthias Van Milders

Illustraties: Eva Cardon

Lay-out: Lander De Coster

Wettelijk depot: D/2023/0306/33

V.U.: Lies Buyse, Hanzestedenplaats 1, 2000 Antwerpen

Druk: Albe De Coker

Vlaanderen
verbeelding werkt